

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АДАПТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Колективна монографія

За редакцією Н. Ю. Голубєвої

Одеса
Фенікс
2026

УДК 341.93
А 28

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 8 від 08.04.2026 р.)*

Рецензенти:

Харитонов Є. О. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Гусаров К. В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Булеца С. Б. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

А 28

Адаптація цивільного процесуального права до європейських стандартів : кол. монографія [Електронне видання] / за ред. Н. Ю. Голубєвої. – Одеса : Фенікс, 2026. – 452 с. – Режим доступу: ...
ISBN 978-617-8763-28-2

Колективна монографія є комплексним дослідженням проблем адаптації цивільного процесуального права до європейських стандартів. Монографія, представлена увазі читача, об'єднує досвід теоретичних досліджень і практичних напрацювань вітчизняних фахівців у галузі цивільного процесуального права. Автори аналізують ключові напрями гармонізації національного процесуального законодавства з європейськими стандартами, виявляють системні прогалини та пропонують прикладні механізми модернізації судового процесу.

Адресована науковцям, викладачам, юристам-практикам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться розвитком цивільного процесуального права в умовах європейської інтеграції.

УДК 341.93

ISBN 978-617-8763-28-2

© Колектив авторів, 2026

1. Право на апеляційний перегляд справи як елемент права на справедливий суд.	290
2. Апеляційні фільтри: баланс між ефективністю та доступністю правосуддя.	303
3. Тенденції уніфікації видів (моделей) апеляції під впливом європейських стандартів ...	311
4. Проблеми мотивування постанов суду апеляційної інстанції у світлі практики ЄСПЛ ..	318
Висновки	327

Розділ 10.

Окреме провадження у світлі адаптації законодавства України до європейських стандартів (Стоянова Т. А., підрозділи 1, 4, 5; Полуніна О. О., підрозділи 2, 3, 6)

Вступ	331
1. Трансформація окремого провадження у світлі адаптації законодавства України до європейських стандартів.	333
2. Особливості правового статусу суб'єктів процесуальних правовідносин у справах окремого провадження	340
3. Класифікація справ окремого провадження. Нові категорії справ окремого провадження	350
4. Справи про зміну правового статусу фізичної особи й встановлення фактів, що мають юридичне значення	360
5. Справи про визнання або відновлення неоспорованих суб'єктивних прав та про застосування встановлених законом заходів щодо захисту прав і законних інтересів	369
6. Окреме провадження в умовах воєнного стану	380
Висновки	383

Розділ 11.

Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в контексті новелізації цивільного процесуального законодавства України та адаптації до стандартів ЄСПЛ (Цал-Цалко Ю. Ю.)

Вступ	386
1. Значення інституту перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами та процедура перегляду даних рішень.	388
2. Правова позиція Європейського Суду з прав людини щодо справ з перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами	405
Висновки	412

Розділ 12.

Мирова угода як інструмент врегулювання спорів: Європейські стандарти (Яніцька І. А.)

Вступ	415
1. Актуалізація дослідження мирової угоди в контексті розвитку диспозитивних засад цивільного судочинства України та Європейської інтеграції	417
2. Системна модель примирення в Європейському правовому просторі: від термінології до процесуальних конструкцій	428
Висновки	447

Розділ 10

ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ У СВІТЛІ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Стоянова Тетяна Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0002-9696-6701

(підрозділи 1, 4, 5)

Полуніна Ольга Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

ORCID: 00-0001-7062-3623

(підрозділи 2, 3, 6)

DOI

Вступ

1. Трансформація окремого провадження у світлі адаптації законодавства України до європейських стандартів.
2. Особливості правового статусу суб'єктів процесуальних правовідносин у справах окремого провадження.
3. Класифікація справ окремого провадження. Нові категорії справ окремого провадження.
4. Справи про зміну правового статусу фізичної особи й встановлення фактів, що мають юридичне значення.
5. Справи про визнання або відновлення неоспорюваних суб'єктивних прав та про застосування встановлених законом заходів щодо захисту прав і законних інтересів.
6. Окреме провадження в умовах воєнного стану.

Висновки

Вступ

Процес реформування цивільного процесуального законодавства, зумовлений зобов'язаннями України відповідно до ст. 114 Угоди про асоціацію, триває. Такий процес зумовлює необхідність поступового наближення національного законодавства до права Європейського Союзу, у тому числі у сфері цивільного процесуального права.

Крім того, Кабінет Міністрів України 1 квітня 2026 року затвердив Національну програму адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), якою передбачаються суттєві заходи реформування законодавства, у тому числі цивільного процесуального та деяких категорій справ окремого провадження.

Окреме провадження як самостійний вид непозовного цивільного судочинства посідає важливе місце у системі захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Його значення зумовлене специфічною правовою природою, яка полягає у відсутності спору про право та спрямованості судової діяльності на встановлення юридичних фактів і підтвердження неоспорюваних прав. Саме тому воно зазнає суттєвих трансформацій, пов'язаних як із адаптацією національного законодавства до європейських стандартів, так і з функціонуванням правосуддя в умовах воєнного стану.

Незважаючи на активний розвиток євроінтеграційних процесів, питання адаптації інституту окремого провадження до права Європейського Союзу залишається недостатньо дослідженим та фрагментарно проаналізованим у різних категоріях справ. На відміну від багатьох галузей матеріального права, право Європейського Союзу не містить комплексного регулювання окремого провадження як самостійного виду цивільного судочинства. Це зумовлює необхідність визначення реального впливу права ЄС, практики Європейського суду з прав людини та інших факторів на розвиток окремого провадження в Україні.

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю комплексного наукового осмислення теоретичних і практичних проблем окремого провадження: уточнення його місця у системі цивільного судочинства, удосконалення класифікації відповідних категорій справ, а також визначення особливостей правового статусу учасників процесуальних правовідносин.

Важливим є дослідження новітніх викликів, що впливають на здійснення окремого провадження в умовах воєнного стану та потребують адаптації процесуальних механізмів до нових реалій.

Метою монографії є комплексне дослідження адаптації інституту окремого провадження у цивільному процесуальному праві України до права ЄС, виявлення тенденцій його розвитку та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання. Для досягнення цієї мети вирішуються такі завдання:

- 1) аналіз трансформації окремого провадження в контексті євроінтеграційних процесів;
- 2) дослідження правового статусу суб'єктів процесуальних правовідносин;
- 3) систематизація та уточнення класифікації справ окремого провадження;

- 4) характеристика окремих категорій справ;
- 5) визначення особливостей здійснення окремого провадження в умовах воєнного стану.

1. Трансформація окремого провадження у світлі адаптації законодавства України до європейських стандартів

Трансформація окремого провадження, як одного з видів цивільного судочинства, триває у рамках євроінтеграційних процесів, згідно зі ст. 114 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода)¹.

Про системний характер процесу адаптації українського законодавства України до права Європейського союзу свідчить й прийняття такого акту, як Постанова Кабінету Міністрів України №438 від 1 квітня 2026 року «Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЕС)», що на пряму не регулює питання адаптації положень окремого провадження у цивільному судочинстві, водночас затверджує Національну програму адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЕС) та Дорожню карту з питань верховенства права².

Як слушно зазначає І. В. Яковюк: «у разі адаптації законодавства третіх країн до норм права ЕС цей процес є суто одностороннім... Таким чином, відбувається лише залучення третіх держав до вже існуючого правопорядку ЕС»³.

Н. Ю. Голубева та інші підкреслюють: «Однак, щоб досягти повної адаптації до законодавства ЕС в галузі цивільного процесу, Україні потрібно буде прийняти додаткові законодавчі акти та запровадити практику застосування нових процесуальних правил»⁴.

¹ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>

² Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЕС): Постанова Кабінету Міністрів України №438 від 1 квітня 2026 року ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text>

³ Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЕС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Харків : Право, 2013. С.660. (760 с.)

⁴ Голубева Н., Бут І., Полуніна О., Полюк Ю., Цал-Цалко Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2023. 190 с. DOI : <https://doi.org/10.32837/11300.26554>. С.115-116 (С.190).

Чимало науковців зазначають, що військова агресія РФ не тільки не зупинила адаптаційні процеси реформування законодавства України, такі чинники, як масова міграція населення переважно до країн ЄС, актуалізували необхідність приведення національного законодавства у відповідність до законодавства співтовариства¹.

Втім, загальні положення окремого провадження, як зазначає Г. В. Чурпіта, не набули значних змін, а найсуттєвіші новації відобразилися на введенні нових категорій справ, зокрема таких, як розгляд справ про видачу обмежувального припису². Крім того, відповідно до ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України), були введені такі нові категорії справ окремого провадження, як обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх (2020 рік), розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках (2024 рік)³.

Отже, у такому контексті слід дослідити основні трансформаційні зміни, що відбулися в інституті окремого провадження.

Водночас постає питання, чи дійсно інститут окремого провадження зазнає системної трансформації у зв'язку з адаптацією законодавства України до права ЄС, з огляду на відсутність уніфікованого регулювання такого виду провадження на рівні Європейського Союзу.

Вбачається, що інститут окремого провадження не піддається прямій адаптації до права ЄС, у зв'язку з відсутністю єдиного законодавчого акту на рівні ЄС, що зумовлює фрагментарний характер його реформування в Україні.

Поняття окремого провадження відповідно до ч. 1 ст. 293 ЦПК України не змінилось, та його розуміють, як вид неповного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Досліджуючи реформування окремого провадження у світлі адаптації законодавства України до європейських стандартів постає питання щодо порівняльного аналізу місця окремого провадження в Україні та у державах ЄС.

¹ Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-центричної цивілістики : колективна монографія / за заг. ред. професорів : Є. Харитонова, О. Харитонові, І. Давидової, О. Сафончик. Одеса : Фенікс ; Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. С.464-465. (URL: <https://hdl.handle.net/11300/29619>; DOI: 10.32837/11300.29619.

² Чурпіта Г. В. Новели окремого провадження. *Право України*. 2018. Вип.10. С.147 (С.147-158).

³ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>

Згідно з ч. 2 ст. 19 ЦПК України окреме провадження належить до самостійного виду провадження, поряд з наказним, загальним і спрощеним позовним.

Окреме провадження, на відміну від таких інститутів цивільного процесу, як спрощене та наказне провадження, не має єдиного Регламенту ЄС, що ускладнює процес його адаптації до законодавства ЄС¹. Це є однією з причин чому процес його реформування здійснюється фрагментарно та повільно, стосується більш окремих категорій справ.

Крім того, це свідчить про відсутність уніфікованого підходу до регулювання окремого провадження на рівні ЄС, що унеможлиблює пряму адаптацію національного законодавстві України.

Досліджуючи дане питання за законодавством деяких країн ЄС, А. В. Петровський зазначає: «Особливості розгляду справ окремого провадження врегульовано спеціальним розділом ЦПК, наприклад у ЦПК Латвії це Розділ 30 «Розгляд окремих категорій справ у письмовому процесі»; ЦПК Литви – Розділ XXIV «Спрощена процедура розгляду справи. Особливості судового процесу»; ЦПК Естонії – Розділ 11 «Непозовне провадження» Частини 48 «Загальні положення»; ЦПК Польщі – Розділ VII Книги 1 «Судова практика» Частини 1 «Провадження з встановлення фактів»; ЦПК Німеччини – § 495a (регулює провадження у справах малозначного характеру (на основі національного права) та глава 6 книги 11 (регулює європейські провадження у дрібних справах відповідно до Регламенту (ЄС) №861/2007); ЦПК Франції – «Положення щодо окремих категорій справ»...»².

Отже, на рівні Європейського Союзу відсутній єдиний нормативний підхід до регулювання окремого провадження, а особливості його здійснення визначаються законодавством держав-членів. Зазначене свідчить про неможливість використання єдиної моделі для прямої адаптації відповідного інституту в Україні. Натомість адаптація здійснюється переважно в межах окремих категорій справ, щодо яких на рівні ЄС прийнято відповідні нормативно-правові акти.

Тобто слід дійти висновку, що регулювання окремого провадження єдиним нормативним актом для держав-членів ЄС не є характерним, воно залишається на розсуд національного законодавства держав-членів, як і визначення його місця серед інших видів провадження.

¹ Стоянова Т. А. Деякі аспекти адаптування окремого провадження до законодавства Європейського союзу Захист прав людини в порядку цивільного судочинства 3-386 в цифрову еру: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 22 грудня 2025 р.) / Голубева Н. Ю., Полуніна О. О., Полюк Ю. І., Сатановська О. В. ; за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Юридична Література, 2025. С.46-47. (96 с.)

² Петровський А. В. Інститут спрощених судових процедур у цивільному процесуальному законодавстві європейських країн. *Нове українське право*. Вип. 4. 2023. С. 34 (С.34-38). DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.4>

Одним з критеріїв відмежування видів провадження, та, зокрема окремого, є дискусійне питання його безспірності¹.

Як зазначено у ч. 6 ст. 294 ЦПК України суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах, якщо під час розгляду виникає спір про право.

Європейський суд з прав людини при наданні кваліфікаційних ознак «спору про право» дійшов висновку, що йому необхідно надавати основного, а не формального значення; важливо також не звертати уваги на форму та мовні засоби, що використовуються, а спиратися на реалії події відповідно до обставин кожної справи; спір повинен бути справжнього і серйозного характеру; спір може стосуватися не лише існування права, а й сфери застосування чи порядку, у якому воно має бути використано, а також фактичних обставин справи (рішення у справах «Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium», заяви № 6878/75 та № 7238/75, п. 45²)³.

Верховний суд України у Постанові від 15 квітня 2020 року у справі № 302/991/19 висловив свою позицію: «Під спором про право необхідно розуміти певний стан суб'єктивного права; спір є суть суперечності, конфлікт, протиставлення сторін, спір поділяється на матеріальний і процесуальний. Таким чином, виключається під час розгляду справ у порядку окремого провадження існування спору про право, який пов'язаний з порушенням, оспоруванням або невизнанням, а також недоведенням наявності суб'єктивного права за умов, що є певні особи, які перешкоджають у реалізації такого права»⁴.

Грабовська О. О. підтримує таку позицію, що спірні правовідносини вирішенню в порядку окремого провадження не допускаються, водночас в контексті юридичної природи деяких справ, що розглядаються в порядку окремого провадження, зокрема, справ про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, судова практика підтверджує факт заперечення психічного захворювання чи розладу у зв'язку зі зловживанням з боку родичів, які ініціювали поміщення особи до закладу з надання психіатричної допомоги⁵.

¹ Окреме провадження в цивільному процесі України : навч. посібник під ред. Р. М. Мінченко. Фенікс, 2010. С.13 (224 с).

² Case of Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium: decision of the European Court of Human Rights, 12.10.1982, №6878/75, 7238/75. <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57522%22%5D%7D>

³ Берназюк Я. О. Межі розгляду адміністративними судами вимог позову, апеляційної чи касаційної скарги в аспекті забезпечення ефективності правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. №70 (22) С.276.(С.272-282). DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.42>

⁴ Постанова Верховного суду від 15 квітня 2020 року у справі № 302/991/19 Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/88880549>

⁵ Грабовська О. О. Специфіка реалізації змагальних прав у справах окремого провадження в цивільному судочинстві. *Київський часопис права*. 2025. № 2. С.100. (С.96-105.)

З урахуванням специфіки справ окремого провадження слід розрізняти спір про право та спір про факт. У кожному конкретному випадку, за аналізом сукупності обставин справи, вирішуючи питання про кваліфікацію наявності у справі спору про право чи спору про факт, суд повинен врахувати мету звернення особи з заявою у порядку окремого провадження та матеріально-процесуальні наслідки спору про факт, зокрема чи не призведе вирішення спірного факту до появи вирішення спору. Зокрема, Верховний Суд України від 14 квітня 2021 року у справі № 205/2102/19 звертав на це увагу: «Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, якщо, зокрема, згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян, встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право»¹.

Тому, слід дійти висновку, що у справах окремого провадження спір про факт є не тільки допустимим, а є й частиною здійснення правосуддя, водночас не повинен призводити до спору про право.

У науці цивільного процесуального права давно триває спір щодо того, чи існує в справах окремого провадження процес *доказування*, оскільки ч. 3 ст. 294 ЦПК України приписує розглядати справи окремого провадження з дотриманням загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду, а ч. 6 встановлює, що справи окремого провадження розглядаються за відсутністю спору про право².

Отже, процес доказування дії в справах окремого провадження за загальними правилами доказування, проте за певними виключеннями. Однак він набув певних трансформацій, на що неодноразово звертали увагу науковці та практики. Такі трансформації відбуваються не внаслідок прямої адаптації до права ЄС, а як результат загальних тенденцій оновлення процесуального законодавства.

Як зазначає Д. Д. Луспеник: «модернізація цивільного процесуального законодавства в Україні відбувається у світлі загальних світових глобалізаційних процесів у сфері права»³. Крім того він підкреслив напрями трансформації інституту доказування цивільного судочинства. Деякі з них мають важливе значення для висвітлення питання європеїзації окремого провадження, зокрема закріплення поряд із належністю та допустимістю таких вимог до

¹ Постанова Верховного суду від 14 квітня 2021 року у справі № 205/2102/19 Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96309986>

² Стоянова Т. А., Іліопол І. М. Докази та доказування в справах про видачу обмежувального припису в першій та апеляційній інстанції. *Часопис цивілістики: Наук. Практичний журнал*. Вип. 53. 2024. С.71. DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.12>

³ Луспеник Д. Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. *Судово-юридична газета*. 2019.1 (470).

доказів, як достовірність і достатність (ст. ст. 78-79 ЦПК), а також розширення переліку засобів доказування за рахунок виокремлення електронних доказів (п. 1 ч. 2 ст. 76 ЦПК України).

Достатність доказів, визначена в ст. 80 ЦПК України, але критерії достатності суб'єктивно визначаються судом, на підставі власного переконання, як наголошується у літературі – суб'єктивність судової оцінки достатності шкодить судовому розгляду і призводить до покладання на сторону (заявника) «непомірного» тягара доведення¹. Для деяких категорій справ окремого провадження, як наприклад для справ про видачу обмежувального припису – це створює вразливість, оскільки вони є новими для української судової практики, не має, а ні усталеної доказової практики, а ні нового підходу в доказуванні, зокрема, суди по-різному підходять до аналізу та оцінки достатності доказів та, в більшості випадків, видають припис тільки, якщо кривдника було попередньо притягнуто до адміністративної чи кримінальної відповідальності².

Як свідчить судова практика у зазначених категоріях справ суди допускають застосування електронних доказів, зокрема: електронні докази у формі смс-повідомлень та запису телефонних розмов на підтвердження факту вчинення психологічного насильства; спір щодо користування житловим приміщенням та речами побутового вжитку може бути врегульовано шляхом видачі обмежувального припису за умови доведеності факту вчинення економічного насильства³.

Аналізуючи особливості порядку розгляду справ окремого провадження, не можна обійти увагою його об'єкт, зокрема те що воно направлено на охорону цивільних прав. Зазначене відрізняє його від позовного та наказного, де здійснюється захист порушених невизнаних і оспорюваних прав.

На думку Г. В. Чурпіти саме правова природа об'єкту зумовлює специфіку процесуальної форми розгляду відповідних справ, що проявляється у: «1) правовій регламентації обов'язку суду вживати заходів щодо всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема, задля цього суд має право за власною ініціативою витребувати необхідні докази (частини 1, 2 ст. 294 ЦПК України); 2) додержанні під час розгляду справ окремого

¹ Степаненко, Т. В. Достатність доказів у цивільному процесі / Степаненко Тетяна Володимирівна, Ніколаєв Микита Володимирович // Теорія та практика сучасної юриспруденції : матеріали XXIV наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 трав. 2020 р.) / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Асоц. випускників Нац. юрид. ун-ту імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2020. – С. 486-488. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/16090>.

² Стоянова Т. А., Іліопол І. М. Докази та доказування в справах про видачу обмежувального припису в першій та апеляційній інстанції. *Часопис цивілістики: Наук. Практичний журнал*. Вип. 53. 2024. С.72. DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.12>

³ Огляд судової практики Касаційного цивільного суду в складі Верховного суду України щодо видачі обмежувального припису. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS_1.pdf

провадження загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності і меж судового розгляду (ч. 3 ст. 294 ЦПК України); 3) відсутності сторін: справи окремого провадження розглядаються за участю заявника і заінтересованих осіб (ч. 4 ст. 294 ЦПК України); 4) неможливості передання справи окремого провадження на розгляд третейського суду і закриття провадження у справі у зв'язку з укладенням мирової угоди (ч. 5 ст. 294 ЦПК України); 5) наявності додаткової підстави залишення заяви без розгляду, йдеться про те, що у разі виникнення під час розгляду справи в порядку окремого провадження спору про право, який вирішується у порядку позовного провадження, суд має залишити заяву без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право пред'явити позов на загальних підставах (ч. 6 ст. 294 ЦПК України); 6) відсутності обов'язку відшкодувати судові витрати при ухваленні судом рішення, якщо інше не встановлено законом (ч. 7 ст. 294 ЦПК України)»¹.

Перелік справ, що можуть бути розглянуті в порядку окремого провадження, наведено в ст. 293 ЦПК України, але він є невичерпним. Інші справи, що можуть бути розглянуті в порядку окремого провадження, можуть бути встановлені законом. Крім того кожна категорія справ окремого провадження має притаманні лише цій категорії особливості, що встановлені у відповідній Главі IV Розділу ЦПК України.

Як висновок, аналіз сучасного стану адаптації окремого провадження до законодавства ЄС свідчить про те, що, як для держав ЄС, так й для України характерним є те, що регулювання такого виду провадження залишається на національному рівні.

Загальні положення окремого провадження не дістали значних змін, проте не можна стверджувати, що процес реформування їх не торкнувся, наприклад тлумачення категорії спору про факт та спору про право суди проводять з урахуванням практики ЄСПЛ.

Трансформація доказів та доказування проходить у бік модернізації до європейських вимірів доказування, зокрема активне застосовуються електронні докази у деяких його категоріях справ.

Крім того вводяться нові категорії справ, що вже більш відповідають наближеним до європейських, наприклад справи про видачу обмежувального припису, обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

Висновки не вичерпують усіх існуючих проблем адаптації окремого провадження до законодавства ЄС, а є аналізом лише його основних аспектів та підтверджують висновок про відсутність можливості прямої адаптації інституту окремого провадження до права ЄС.

¹ Чурпіта Г. В. Новели окремого провадження. *Право України*. 2018. Вип. 10. С. 154 (С. 147-158).

2. Особливості правового статусу суб'єктів процесуальних правовідносин у справах окремого провадження

Важливою особливістю окремого провадження, як самостійного виду цивільного судочинства, є специфічний суб'єктний склад його учасників та особливості реалізації ними процесуальних прав. На відміну від позовного провадження, у справах окремого провадження відсутній спір між сторонами щодо матеріального права, що безпосередньо впливає на процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі.

Відповідно до ст. 42 ЦПК України учасниками справ окремого провадження є заявники та інші заінтересовані особи. У випадках, передбачених законом, у справі можуть також брати участь органи та особи, яким надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Особливості правового статусу учасників справ окремого провадження обумовлені самою природою цього виду судочинства. Суд у таких справах не вирішує спір про право між сторонами, а встановлює наявність або відсутність юридичних фактів чи підтверджує існування неоспорюваних прав, що мають значення для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Саме тому у справах окремого провадження відсутні класичні учасники позовного провадження – позивач та відповідач, а їх місце займають заявник та заінтересовані особи, процесуальний статус яких має власну специфіку.

Заявник у справах окремого провадження виступає ініціатором судового розгляду та реалізує своє право на судовий захист шляхом звернення до суду із заявою про встановлення юридичного факту або підтвердження певного правового стану. Його юридична заінтересованість полягає у необхідності отримання судового рішення, без якого реалізація прав або законних інтересів є неможливою чи істотно ускладненою.

У науковій літературі суб'єктний склад учасників справ окремого провадження характеризується як такий, що формується залежно від виду юридичного факту, який підлягає встановленню судом. Зокрема, В. В. Комаров наголошує, що заявник у таких справах є особою, яка має юридичну заінтересованість у підтвердженні певного факту або правового стану, без встановлення якого реалізація її суб'єктивних прав є неможливою або істотно ускладненою¹.

Коло осіб, які можуть виступати заявниками, визначається специфікою кожної категорії справи та характером юридичного факту, який підлягає встановленню. Законодавство передбачає різні варіанти залежно від правовідносин, у межах яких виникає потреба в судовому підтвердженні певних обставин.

¹ Комаров В. В. Окреме провадження : монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.

Так, у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або про визнання її недієздатною право на звернення до суду мають члени сім'ї, орган опіки та піклування, а також заклад з надання психіатричної допомоги. Такий підхід обумовлений необхідністю забезпечення належного захисту прав та інтересів особи, яка внаслідок психічного стану не може самостійно здійснювати свої цивільні права та виконувати обов'язки. Аналогічно, у справах про визнання фізичної особи недієздатною заявниками можуть бути не лише члени її сім'ї, а й близькі родичі незалежно від спільного проживання, а також органи опіки та піклування і спеціалізовані медичні установи.

Законодавство також передбачає можливість подання заяви про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Ініціаторами такого провадження можуть виступати батьки або усиновлювачі неповнолітнього, його піклувальники, а також органи опіки та піклування. Судове втручання у цьому випадку спрямоване на захист майнових інтересів неповнолітньої особи та попередження можливих зловживань.

Отже, коло заявників у справах окремого провадження безпосередньо залежить від юридичного факту, який підлягає встановленню судом, та від характеру правовідносин, у межах яких виникає необхідність відповідного судового підтвердження.

Важливе місце серед учасників справ окремого провадження займають заінтересовані особи. Їх участь у процесі обумовлена тим, що встановлення судом певного юридичного факту може вплинути на їхні права, обов'язки або законні інтереси. На відміну від заявника, заінтересовані особи, як правило, не ініціюють провадження, а вступають у процес після його відкриття або залучаються до участі у справі за ініціативою суду.

М. Й. Штефан визначає заінтересованими особами тих учасників процесу, права чи обов'язки яких можуть зазнати певного впливу внаслідок встановлення судом юридичного факту¹. Саме тому їх участь у процесі має важливе значення для забезпечення повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи.

Відповідно до частини третьої ст. 42 та ч. 4 ст. 294 ЦПК України суд розглядає справи окремого провадження за участю заявника і заінтересованих осіб. Таке нормативне регулювання спрямоване на забезпечення належної реалізації процесуальних прав усіх осіб, на яких може вплинути судові рішення².

Коло заінтересованих осіб визначається характером правовідносин між ними та заявником, а також обставинами, що підлягають встановленню

¹ Штефан А. С. Змагальні засади цивільного судочинства – фундамент судового захисту прав людини. Права людини в Україні і світі: охорона, реалізація, захист. С. 30–34.

² Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

судом. С. Я. Фурса підкреслює, що юридична заінтересованість у справах окремого провадження проявляється у наявності правового зв'язку між суб'єктивними правами заявника та правами або обов'язками інших осіб¹. Відтак встановлення судом певного юридичного факту може безпосередньо вплинути на правове становище таких осіб.

Разом з тим до заінтересованих осіб не можуть бути віднесені органи державної влади, органи місцевого самоврядування або інші організації, яким закон надає право засвідчувати певні юридичні факти, але які з тих чи інших причин своєчасно цього не зробили, хоча така можливість не була втрачена. Наприклад, нотаріальна контора, що відмовила у засвідченні певного факту, не набуває статусу заінтересованої особи у відповідній справі, оскільки такі органи лише здійснюють офіційне засвідчення або реєстрацію юридичних фактів, не визначаючи їхніх правових наслідків.

Практичні аспекти визначення кола заінтересованих осіб відображені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». У пункті 5 цієї постанови зазначено, що суддя після відкриття провадження зобов'язаний з'ясувати, які фізичні особи або організації можуть бути заінтересованими у вирішенні справи, та забезпечити їх участь у судовому засіданні. За необхідності суд може запропонувати подати додаткові докази.

Залежно від мети встановлення юридичного факту коло заінтересованих осіб може бути різним: у справах про встановлення факту перебування особи на утриманні померлого – органи соціального захисту населення; у справах про встановлення факту прийняття спадщини – інші спадкоємці; у справах про встановлення факту родинних відносин – органи внутрішніх справ, якщо це пов'язане з питаннями громадянства.

Таким чином, заявник у справах окремого провадження є основним суб'єктом звернення до суду, тоді як заінтересовані особи беруть участь у справі у зв'язку з можливим впливом судового рішення на їхні права, свободи чи обов'язки. Вони можуть вступати у вже відкрите провадження як з власної ініціативи, так і бути залученими судом.

Важливим елементом забезпечення ефективного розгляду справ окремого провадження є інститут представництва. Він виконує функцію гарантії належного захисту прав та інтересів заявника і заінтересованих осіб, сприяє правильному застосуванню процесуального законодавства та дозволяє реалізувати конституційне право на правничу допомогу.

До реформи цивільного процесуального законодавства 2017 року ст. 38 ЦПК України передбачала, що заявники та інші заінтересовані особи у спра-

¹ Підченко Ю., Світлична Г., Твердохліб А. Щодо проблемних моментів окремого провадження. Секція трудового права, права соціального забезпечення, адміністративного права та процесу. С. 144.

вах окремого провадження (за винятком справ про усиновлення) мають право брати участь у справі особисто або через представника. Таким чином, законодавець надавав учасникам процесу альтернативу щодо форми реалізації своїх процесуальних прав.

Після суттєвого оновлення ЦПК України у 2017 році окремі аспекти участі представників у цивільному процесі, у тому числі у справах окремого провадження, були уточнені¹. Відповідне регулювання міститься у Главі 1 Розділу IV ЦПК України.

Зокрема, ч. 5 ст. 293 ЦПК України передбачає обов'язкову участь адвоката у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання її недієздатною, поновлення дієздатності, надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, а також про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Якщо особа самостійно не залучила адвоката, суд зобов'язаний забезпечити його участь через звернення до уповноваженого органу з надання безоплатної правничої допомоги не пізніше двох робочих днів. Крім того, абзац другий частини четвертої статті 294 ЦПК України допускає розгляд справи про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, за участю її представника.

Водночас аналіз положень Глави 1 Розділу IV ЦПК України свідчить про те, що в інших категоріях справ окремого провадження законодавець прямо не закріплює участь представника, що може обмежувати реалізацію конституційного права на правничу допомогу. У цьому контексті слушною є позиція І. Ю. Татулич та Н. М. Савчин, які пропонують викласти частину четверту статті 294 ЦПК України у такій редакції: «Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника, заінтересованих осіб та їх представників, за винятком справ про усиновлення»².

Відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються з дотриманням загальних правил цивільного судочинства, за винятком положень щодо принципу змагальності та меж судового розгляду. Отже, загальні норми про представництво, закріплені у ст. 58–64 ЦПК України, підлягають застосуванню і у справах окремого провадження. Представниками можуть виступати як адвокати, так і законні представники – батьки, усиновлювачі, опікуни малолітніх, неповнолітніх або недієздатних осіб (ст. 242 ЦК України).

Матеріальне законне представництво виникає з наявності певних юридичних фактів – родинних відносин або особливого статусу особи (дитина-сирота, особа, позбавлена батьківського піклування). Нормами Сімейного

¹ Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

² Татулич І. Ю., Савчин Н. М. Участь адвоката у справах окремого провадження. Юридичний науковий електронний журнал. № 8/2021. С. 112–116. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/27.pdf.

кодексу України деталізується коло законних представників (баба і дід, брат, сестра, мачуха, вітчим тощо) та осіб, інтереси яких вони представляють. Визнання особи законним представником на рівні матеріального права автоматично породжує її статус процесуального представника, оскільки процесуальне право забезпечує реалізацію матеріальних правовідносин.

Окремої уваги потребує питання адвокатської монополії. Відповідно до загальних положень ЦПК України представництво інтересів сторін особами без статусу адвоката допускається лише у визначених законом випадках – зокрема у малозначних справах позовного провадження або у трудових спорах.

У цьому контексті заслуговує на увагу підхід, застосований у справі № 154/2620/22 від 17 лютого 2023 року¹. Розглядаючи касаційну скаргу громадянина М. у справі про встановлення факту, що має юридичне значення, суддя Верховного Суду повернув скаргу, підписану представником без статусу адвоката, посилаючись на те, що у суді касаційної інстанції представництво здійснюється виключно адвокатом або законним представником (за винятком малозначних справ і трудових спорів). Водночас застосування норм ст. 19 ЦПК України, яка регулює позовне провадження, до справ окремого провадження видається дискусійним, оскільки ця стаття не містить прямих норм щодо розгляду малозначних справ у порядку окремого провадження.

Натомість у справі № 619/1908/23 від 21 червня 2023 року Верховний Суд зайняв іншу позицію, задовольнивши касаційну скаргу, підписану представником без статусу адвоката, у справі про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території. Суд зазначив, що процесуальне законодавство допускає подання скарги таким представником у справах, передбачених ст. 317 ЦПК України. Така позиція Верховного Суду є позитивною тенденцією, що сприяє розширенню доступу до правосуддя та забезпеченню реального права на судовий захист.

Отже, представник у справах окремого провадження – це особа, яка на підставі належним чином оформлених повноважень здійснює процесуальні дії від імені та в інтересах заявника або заінтересованих осіб, забезпечуючи захист їхніх прав, свобод та законних інтересів у судовому процесі.

Таким чином, окреме провадження є самостійним видом цивільного судочинства, що характеризується специфічною процесуальною природою та особливим суб'єктним складом. Його основна мета полягає не у вирішенні спору про право, а у судовому підтвердженні наявності або відсутності юридичних фактів чи неоспорюваних прав, що мають значення для реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів особи.

Відсутність спору між сторонами щодо матеріального права зумовлює те, що у справах окремого провадження відсутні класичні сторони цивіль-

¹ Ухвала у справі № 154/2620/22 від 17 лютого 2023 року: Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109102360>.

ного процесу – позивач і відповідач, а їх місце займають заявник та заінтересовані особи. Заявник є ініціатором провадження, тоді як заінтересовані особи залучаються до участі у справі у зв'язку з можливим впливом судового рішення на їхні права та обов'язки. Активна роль суду у встановленні фактичних обставин справи є ще однією визначальною рисою цього виду судочинства.

Інститут представництва у справах окремого провадження забезпечує реалізацію конституційного права на правничу допомогу та є необхідним елементом ефективного судового захисту. Водночас чинне законодавство потребує вдосконалення в частині чіткого закріплення права учасників окремого провадження на участь представника у всіх категоріях таких справ, що сприятиме підвищенню рівня доступності правосуддя.

Правовий статус суб'єктів процесуальних правовідносин у справах окремого провадження визначається специфікою цього виду судочинства: відсутністю спору про право, особливим суб'єктним складом, активною роллю суду та спрямованістю процесу на забезпечення реалізації і охорони прав та законних інтересів осіб шляхом судового підтвердження юридичних фактів.

Важливою особливістю окремого провадження як самостійного виду цивільного судочинства є специфічний суб'єктний склад його учасників та особливості реалізації ними процесуальних прав. На відміну від позовного провадження, у справах окремого провадження відсутній спір між сторонами щодо матеріального права, що безпосередньо впливає на процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі.

Відповідно до ст. 42 Цивільного процесуального кодексу України учасниками справ окремого провадження є заявники та інші заінтересовані особи. У випадках, передбачених законом, у справі можуть також брати участь органи та особи, яким надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Особливості правового статусу учасників справ окремого провадження обумовлені самою природою цього виду судочинства. Суд у таких справах не вирішує спір про право між сторонами, а встановлює наявність або відсутність юридичних фактів чи підтверджує існування неоспорюваних прав, що мають значення для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Саме тому у справах окремого провадження відсутні класичні учасники позовного провадження – позивач та відповідач, а їх місце займають заявник та заінтересовані особи, процесуальний статус яких має власну специфіку.

Заявник у справах окремого провадження виступає ініціатором судового розгляду та реалізує своє право на судовий захист шляхом звернення до суду із заявою про встановлення юридичного факту або підтвердження певного правового стану. Його юридична заінтересованість полягає у необхідності отримання судового рішення, без якого реалізація прав або законних інтересів є неможливою чи істотно ускладненою.

У науковій літературі суб'єктний склад учасників справ окремого провадження характеризується як такий, що формується залежно від виду юридичного факту, який підлягає встановленню судом. Зокрема, В. В. Комаров наголошує, що заявник у таких справах є особою, яка має юридичну заінтересованість у підтвердженні певного факту або правового стану, без встановлення якого реалізація її суб'єктивних прав є неможливою або істотно ускладненою¹.

Коло осіб, які можуть виступати заявниками, визначається специфікою кожної категорії справи та характером юридичного факту, який підлягає встановленню. Законодавство передбачає різні варіанти залежно від правовідносин, у межах яких виникає потреба в судовому підтвердженні певних обставин.

Так, у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або про визнання її недієздатною право на звернення до суду мають члени сім'ї, орган опіки та піклування, а також заклад з надання психіатричної допомоги. Такий підхід обумовлений необхідністю забезпечення належного захисту прав та інтересів особи, яка внаслідок психічного стану не може самостійно здійснювати свої цивільні права та виконувати обов'язки. Аналогічно, у справах про визнання фізичної особи недієздатною заявниками можуть бути не лише члени її сім'ї, а й близькі родичі незалежно від спільного проживання, а також органи опіки та піклування і спеціалізовані медичні установи.

Законодавство також передбачає можливість подання заяви про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Ініціаторами такого провадження можуть виступати батьки або усиновлювачі неповнолітнього, його піклувальники, а також органи опіки та піклування. Судове втручання у цьому випадку спрямоване на захист майнових інтересів неповнолітньої особи та попередження можливих зловживань.

Отже, коло заявників у справах окремого провадження безпосередньо залежить від юридичного факту, який підлягає встановленню судом, та від характеру правовідносин, у межах яких виникає необхідність відповідного судового підтвердження.

Важливе місце серед учасників справ окремого провадження займають заінтересовані особи. Їх участь у процесі обумовлена тим, що встановлення судом певного юридичного факту може вплинути на їхні права, обов'язки або законні інтереси. На відміну від заявника, заінтересовані особи, як правило, не ініціюють провадження, а вступають у процес після його відкриття або залучаються до участі у справі за ініціативою суду.

М. Й. Штефан визначає заінтересованими особами тих учасників процесу, права чи обов'язки яких можуть зазнати певного впливу внаслідок встанов-

¹ Комаров В. В. Окреме провадження : монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.

лення судом юридичного факту¹. Саме тому їх участь у процесі має важливе значення для забезпечення повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи.

Відповідно до ч. 3 ст. 42 та ч. 4 ст. 294 ЦПК України суд розглядає справи окремого провадження за участю заявника і заінтересованих осіб. Таке нормативне регулювання спрямоване на забезпечення належної реалізації процесуальних прав усіх осіб, на яких може вплинути судові рішення².

Коло заінтересованих осіб визначається характером правовідносин між ними та заявником, а також обставинами, що підлягають встановленню судом. С. Я. Фурса підкреслює, що юридична заінтересованість у справах окремого провадження проявляється у наявності правового зв'язку між суб'єктивними правами заявника та правами або обов'язками інших осіб³. Відтак встановлення судом певного юридичного факту може безпосередньо вплинути на правове становище таких осіб.

Разом з тим до заінтересованих осіб не можуть бути віднесені органи державної влади, органи місцевого самоврядування або інші організації, яким закон надає право засвідчувати певні юридичні факти, але які з тих чи інших причин своєчасно цього не зробили, хоча така можливість не була втрачена. Наприклад, нотаріальна контора, що відмовила у засвідченні певного факту, не набуває статусу заінтересованої особи у відповідній справі, оскільки такі органи лише здійснюють офіційне засвідчення або реєстрацію юридичних фактів, не визначаючи їхніх правових наслідків.

Практичні аспекти визначення кола заінтересованих осіб відображені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». У пункті 5 цієї постанови зазначено, що суддя після відкриття провадження зобов'язаний з'ясувати, які фізичні особи або організації можуть бути заінтересованими у вирішенні справи, та забезпечити їх участь у судовому засіданні. За необхідності суд може запропонувати подати додаткові докази.

Залежно від мети встановлення юридичного факту коло заінтересованих осіб може бути різним: у справах про встановлення факту перебування особи на утриманні померлого – органи соціального захисту населення; у справах про встановлення факту прийняття спадщини – інші спадкоємці; у справах про встановлення факту родинних відносин – органи внутрішніх справ, якщо це пов'язане з питаннями громадянства.

¹ Штефан А. С. Змагальні засади цивільного судочинства – фундамент судового захисту прав людини. Права людини в Україні і світі: охорона, реалізація, захист, с. 30–34.

² Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

³ Підченко Ю., Світлична Г., Твердохліб А. Щодо проблемних моментів окремого провадження. Секція трудового права, права соціального забезпечення, адміністративного права та процесу, с. 144.

Таким чином, заявник у справах окремого провадження є основним суб'єктом звернення до суду, тоді як заінтересовані особи беруть участь у справі у зв'язку з можливим впливом судового рішення на їхні права, свободи чи обов'язки. Вони можуть вступати у вже відкрите провадження як з власної ініціативи, так і бути залученими судом.

Важливим елементом забезпечення ефективного розгляду справ окремого провадження є інститут представництва. Він виконує функцію гарантії належного захисту прав та інтересів заявника і заінтересованих осіб, сприяє правильному застосуванню процесуального законодавства та дозволяє реалізувати конституційне право на правничу допомогу.

До реформи цивільного процесуального законодавства 2017 року стаття 38 ЦПК України передбачала, що заявники та інші заінтересовані особи у справах окремого провадження (за винятком справ про усиновлення) мають право брати участь у справі особисто або через представника. Таким чином, законодавець надавав учасникам процесу альтернативу щодо форми реалізації своїх процесуальних прав.

Після суттєвого оновлення ЦПК України у 2017 році окремі аспекти участі представників у цивільному процесі, у тому числі у справах окремого провадження, були уточнені¹. Відповідне регулювання міститься у Главі 1 Розділу IV ЦПК України.

Зокрема, частина п'ята статті 293 ЦПК України передбачає обов'язкову участь адвоката у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання її недієздатною, поновлення дієздатності, надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, а також про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Якщо особа самостійно не залучила адвоката, суд зобов'язаний забезпечити його участь через звернення до уповноваженого органу з надання безоплатної правничої допомоги не пізніше двох робочих днів. Крім того, абзац другий частини четвертої статті 294 ЦПК України допускає розгляд справи про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, за участю її представника.

Водночас аналіз положень Глави 1 Розділу IV ЦПК України свідчить про те, що в інших категоріях справ окремого провадження законодавець прямо не закріплює участь представника, що може обмежувати реалізацію конституційного права на правничу допомогу. У цьому контексті слушною є позиція І. Ю. Татулич та Н. М. Савчин, які пропонують викласти частину четверту статті 294 ЦПК України у такій редакції: «Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника, заінтересованих осіб та їх представників, за винятком справ про усиновлення»².

¹ Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

² Татулич І. Ю., Савчин Н. М. Участь адвоката у справах окремого провадження. Юридичний науковий електронний журнал. № 8/2021. С. 112–116. URL: <http://www.lsej>.

Відповідно до частини третьої статті 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються з дотриманням загальних правил цивільного судочинства, за винятком положень щодо принципу змагальності та меж судового розгляду. Отже, загальні норми про представництво, закріплені у статтях 58–64 ЦПК України, підлягають застосуванню і у справах окремого провадження. Представниками можуть виступати як адвокати, так і законні представники – батьки, усиновлювачі, опікуни малолітніх, неповнолітніх або недієздатних осіб (стаття 242 ЦК України).

Матеріальне законне представництво виникає з наявності певних юридичних фактів – родинних відносин або особливого статусу особи (дитина-сирота, особа, позбавлена батьківського піклування). Нормами Сімейного кодексу України деталізується коло законних представників (баба і дід, брат, сестра, мачуха, вітчим тощо) та осіб, інтереси яких вони представляють. Визнання особи законним представником на рівні матеріального права автоматично породжує її статус процесуального представника, оскільки процесуальне право забезпечує реалізацію матеріальних правовідносин.

Окремої уваги потребує питання адвокатської монополії. Відповідно до загальних положень ЦПК України представництво інтересів сторін особами без статусу адвоката допускається лише у визначених законом випадках – зокрема у малозначних справах позовного провадження або у трудових спорах.

У цьому контексті заслуговує на увагу підхід, застосований у справі № 154/2620/22 від 17 лютого 2023 року¹. Розглядаючи касаційну скаргу громадянина М. у справі про встановлення факту, що має юридичне значення, суддя Верховного Суду повернув скаргу, підписану представником без статусу адвоката, посилаючись на те, що у суді касаційної інстанції представництво здійснюється виключно адвокатом або законним представником (за винятком малозначних справ і трудових спорів). Водночас застосування норм статті 19 ЦПК України, яка регулює позовне провадження, до справ окремого провадження видається дискусійним, оскільки ця стаття не містить прямих норм щодо розгляду малозначних справ у порядку окремого провадження.

Натомість у справі № 619/1908/23 від 21 червня 2023 року Верховний Суд зайняв іншу позицію, задовольнивши касаційну скаргу, підписану представником без статусу адвоката, у справі про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території. Суд зазначив, що процесуальне законодавство допускає подання скарги таким представником у справах, передбачених статтею 317 ЦПК України. Така позиція Верховного Суду є позитивною тенденцією, що сприяє розширенню доступу до правосуддя та забезпеченню реального права на судовий захист.

org.ua/8_2021/27.pdf.

¹ Ухвала у справі № 154/2620/22 від 17 лютого 2023 року: Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109102360>.

Отже, представник у справах окремого провадження – це особа, яка на підставі належним чином оформлених повноважень здійснює процесуальні дії від імені та в інтересах заявника або заінтересованих осіб, забезпечуючи захист їхніх прав, свобод та законних інтересів у судовому процесі.

Таким чином, окреме провадження є самостійним видом цивільного судочинства, що характеризується специфічною процесуальною природою та особливим суб'єктним складом. Його основна мета полягає не у вирішенні спору про право, а у судовому підтвердженні наявності або відсутності юридичних фактів чи неоспорюваних прав, що мають значення для реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів особи.

Відсутність спору між сторонами щодо матеріального права зумовлює те, що у справах окремого провадження відсутні класичні сторони цивільного процесу – позивач і відповідач, а їх місце займають заявник та заінтересовані особи. Заявник є ініціатором провадження, тоді як заінтересовані особи залучаються до участі у справі у зв'язку з можливим впливом судового рішення на їхні права та обов'язки. Активна роль суду у встановленні фактичних обставин справи є ще однією визначальною рисою цього виду судочинства.

Інститут представництва у справах окремого провадження забезпечує реалізацію конституційного права на правничу допомогу та є необхідним елементом ефективного судового захисту. Водночас чинне законодавство потребує вдосконалення в частині чіткого закріплення права учасників окремого провадження на участь представника у всіх категоріях таких справ, що сприятиме підвищенню рівня доступності правосуддя.

Правовий статус суб'єктів процесуальних правовідносин у справах окремого провадження визначається специфікою цього виду судочинства: відсутністю спору про право, особливим суб'єктним складом, активною роллю суду та спрямованістю процесу на забезпечення реалізації і охорони прав та законних інтересів осіб шляхом судового підтвердження юридичних фактів.

3. Класифікація справ окремого провадження. Нові категорії справ окремого провадження

Окреме провадження є однією з ключових форм цивільного судочинства в Україні, що відзначається спеціалізованим порядком розгляду певних категорій цивільних справ. Його основна мета – забезпечити оперативне, чітке та ефективне врегулювання конкретних правовідносин, що потребують особливого процесуального підходу або специфічних гарантій для учасників процесу. На відміну від позовного та наказного проваджень, окреме провадження спрямоване на вирішення справ, у яких необхідно встановити пев-

ний юридичний факт або реалізувати процедури з посиленими правовими гарантіями для осіб, залучених до судового розгляду.

Класифікація справ окремого провадження закріплена у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) і охоплює як традиційні категорії справ з усталеною судовою практикою, так і нові категорії, що виникають у зв'язку з розвитком законодавства та потребами цивільного судочинства. Актуальність дослідження цього інституту зумовлена не лише необхідністю систематизації чинних норм, але й потребою виявлення тенденцій модернізації процесуального регулювання, вдосконалення судових процедур та забезпечення належного правового захисту учасників провадження.

Перелік категорій справ, що підлягають розгляду в порядку окремого провадження, закріплений у ч. 2 ст. 293 ЦПК України. Водночас цей перелік не є вичерпним, проте включення нових категорій справ до окремого провадження здійснюється виключно шляхом прийняття відповідного закону.

Аналіз процесуальної природи окремого провадження дозволяє виокремити такі його характерні ознаки: по-перше, вимоги, що заявляються в рамках цього провадження, мають безспірний характер; по-друге, основним завданням суду є забезпечення охорони інтересів заявника через судові підтвердження або спростування відповідних юридичних фактів чи неоспорованих прав; по-третє, принцип змагальності у справах окремого провадження не застосовується, оскільки відсутні суб'єкти з протилежними правовими інтересами, а суд вправі виходити за межі заявлених вимог; при цьому передача справи на розгляд третейського суду та укладення мирової угоди в цих справах є неможливими.

Попри відсутність спору про право у справах окремого провадження, необхідність судового розгляду зумовлена потребою офіційного підтвердження існування певного юридичного факту, що має правостворюючий характер. Наприклад, необхідність встановлення факту права власності на будівлю може виникнути внаслідок знищення або втрати правовстановлювальних документів, коли відновлення їх у позасудовому порядку є об'єктивно неможливим.

Юридичні факти, що є предметом підтвердження у справах окремого провадження, поділяються на кілька різновидів: факти-події (наприклад, настання смерті внаслідок нещасного випадку), факти-дії (укладення шлюбу, його розірвання, здійснення усиновлення) та факти-стани (наявність родинних відносин, перебування особи на утриманні іншої особи). Вказана класифікація є практично значущою, оскільки кожен з різновидів юридичних фактів зумовлює специфіку судового провадження, зокрема: предмет доказування, порядок дослідження доказів та зміст судового рішення.

Справи окремого провадження, незважаючи на свою процесуальну специфіку, розглядаються з дотриманням загальних процесуальних правил, встановлених ЦПК України. Виняток становлять лише положення про зма-

гальність та межі судового розгляду – з урахуванням особливостей, передбачених розділом IV ЦПК України. З метою всебічного з’ясування обставин справи суд наділений правом за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Справи цієї категорії проходять ті самі стадії цивільного процесу, що й справи позовного провадження: відкриття провадження, підготовче провадження, розгляд справи по суті та інші, однак не можуть передаватися на вирішення третейського суду і не допускають закриття провадження у зв’язку з укладенням мирової угоди.

Класифікація справ окремого провадження є важливим теоретичним та практичним інструментом, що дозволяє систематизувати різноманітні категорії справ, виявити їх спільні та відмінні риси, а також визначити особливості процесуального порядку їх розгляду. Залежно від обраного критерію класифікації справи окремого провадження можуть бути згруповані за кількома підставами.

За характером юридичного факту, що підлягає встановленню, справи окремого провадження поділяються на три групи. До першої групи належать справи про встановлення фактів-подій, тобто обставин, що виникли незалежно від волі людини (наприклад, факт смерті особи внаслідок нещасного випадку, факт народження на певній території). До другої групи відносяться справи про встановлення фактів-дій – обставин, що є результатом вольової поведінки особи (факт укладення або розірвання шлюбу, факт усиновлення, факт прийняття спадщини). Третю групу складають справи про встановлення фактів-станів, тобто тривалих правових або фактичних обставин, що характеризують особу або її відносини з іншими суб’єктами (факт родинних відносин, факт перебування на утриманні, факт проживання однією сім’єю без реєстрації шлюбу).

За предметом судового підтвердження справи окремого провадження поділяються на: справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; справи про підтвердження наявності або відсутності неоспорованих прав; справи про визначення правового статусу фізичної особи (визнання особи недієздатною, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою); справи про підтвердження певних обставин, пов’язаних з майном (передача безхазяйної нерухомості у комунальну власність тощо).

За суб’єктним складом заявників справи окремого провадження можна поділити на: справи, у яких заявником може бути будь-яка фізична або юридична особа, що має юридичний інтерес у встановленні відповідного факту; справи, у яких коло заявників чітко обмежене законом (наприклад, у справах про визнання фізичної особи недієздатною – виключно члени сім’ї, близькі родичі, орган опіки та піклування або заклад з надання психіатричної допомоги); справи, у яких заявником може виступати орган державної влади або місцевого самоврядування.

За процесуальними особливостями розгляду справи окремого провадження поділяються на: справи, розгляд яких передбачає обов'язкову участь адвоката (зокрема, справи про обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу – відповідно до ч. 5 ст. 293 ЦПК України); справи, у яких участь представника є факультативною; справи, що допускають участь представника без статусу адвоката (зокрема, справи про встановлення фактів, пов'язаних з народженням особи на тимчасово окупованій території або на території, де введено воєнний чи надзвичайний стан, – відповідно до ст. 317 ЦПК України).

За ступенем складності провадження справи окремого провадження можна умовно поділити на прості, що не потребують значного обсягу доказової бази та розглядаються у стислі строки (наприклад, справи про встановлення факту народження або смерті у певному місці), та складні, що передбачають проведення судово-психіатричної або іншої експертизи, залучення значної кількості заінтересованих осіб та потребують більш тривалого розгляду (наприклад, справи про визнання особи недієздатною).

За галузевою належністю матеріально-правових відносин, у межах яких виникає необхідність встановлення юридичного факту, справи окремого провадження поділяються на: справи, пов'язані з сімейними правовідносинами (встановлення факту родинних відносин, факту усиновлення, факту проживання однією сім'єю); справи, пов'язані зі спадковими правовідносинами (встановлення факту прийняття спадщини, факту складення заповіту); справи, пов'язані з майновими правовідносинами (встановлення факту володіння майном на праві власності, передача безхазяйного майна); справи, пов'язані з трудовими та соціальними правовідносинами (встановлення факту перебування на утриманні для цілей призначення пенсії, встановлення факту нещасного випадку на виробництві).

Наведена класифікація не є вичерпною, оскільки справи окремого провадження є надзвичайно різноманітними за своєю правовою природою. Разом з тим вона дозволяє глибше зрозуміти специфіку кожної категорії справ, правильно визначити предмет доказування, суб'єктний склад учасників та обрати належний процесуальний порядок їх розгляду. Класифікація справ окремого провадження має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки допомагає судам ефективно організовувати розгляд справ та забезпечувати належний захист прав і законних інтересів заявників та заінтересованих осіб.

Відповідно до ст. 42 ЦПК України учасниками справ окремого провадження є заявники, інші заінтересовані особи, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Суб'єктний склад заявників у конкретній справі визначається специфікою юридичного факту, що підлягає встановленню. Так, у справах про обмеження цивіль-

ної дієздатності фізичної особи, в тому числі неповнолітньої, або визнання фізичної особи недієздатною, правом на подання заяви наділені члени її сім'ї, орган опіки та піклування, а також заклад із надання психіатричної допомоги. Заяву про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися власними доходами або про позбавлення її такого права можуть подати батьки (усиновлювачі), піклувальники або орган опіки та піклування. Заяву про визнання фізичної особи недієздатною вправі подати члени її сім'ї та близькі родичі незалежно від факту спільного проживання, орган опіки та піклування або заклад з надання психіатричної допомоги. Наведені приклади переконливо свідчать про те, що визначення суб'єктного складу учасників у справах окремого провадження прямо пов'язане з характером юридичного факту, що має бути встановлений судом.

Заінтересовані особи беруть участь у справах окремого провадження з метою захисту власних інтересів або інтересів держави. Принципова відмінність між заявником та заінтересованими особами полягає в тому, що останні не є ініціаторами провадження і не звертаються до суду самостійно – вони або вступають у вже розпочатий процес з власної ініціативи, або залучаються до нього за ухвалою суду.

Справи окремого провадження, відповідно до ч. 3 ст. 42 та ч. 4 ст. 294 ЦПК України, розглядаються судом за участю заявника і заінтересованих осіб. Заінтересованими особами визнаються учасники справи, які мають у ній юридичний інтерес. Коло таких осіб формується на підставі їх правових відносин із заявником стосовно обставин, що підлягають встановленню і здатних вплинути на їхні права та обов'язки. Участь заінтересованих осіб у справі зумовлюється тим, що встановлення певних обставин може відкрити заявнику можливість реалізувати свої права у правовідносинах, сторонами яких є й ці особи. Таким чином, суб'єктивні права та обов'язки заінтересованих осіб перебувають у безпосередньому юридичному зв'язку із суб'єктивними правами та обов'язками заявників¹.

Органи державної влади та місцевого самоврядування, а також інші організації, наділені повноваженнями засвідчувати певні юридичні факти, не можуть вважатися заінтересованими особами, якщо вони своєчасно не виконали цього обов'язку, хоча така можливість ще не втрачена (наприклад, коли нотаріальна контора відмовила у засвідченні факту та часу пред'явлення документа). Підставою для такого підходу є те, що зазначені організації лише засвідчують або реєструють юридичний факт, не визначаючи при цьому його правових наслідків.

Пункт 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» зобов'язує суддю у кожній справі даної категорії провести підготовчі

¹ Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

дії, зокрема з'ясувати, які фізичні або юридичні особи можуть мати заінтересованість у результатах розгляду справи, підлягають виклику в судове засідання, а у необхідних випадках запропонувати учасникам подати додаткові докази.

Залежно від мети встановлення юридичного факту заінтересованими особами в цих справах можуть виступати: відділи соціального захисту населення – у справах про підтвердження факту перебування заявника на утриманні померлої особи для цілей призначення пенсії; інші спадкоємці – у справах про встановлення факту прийняття спадщини; органи внутрішніх справ – у справах про встановлення факту родинних відносин при вирішенні питань, пов'язаних з громадянством.

Отже, заінтересовані особи у справах окремого провадження можуть переслідувати різну мету, беручи участь у процесі: захист власних прав та інтересів або інтересів держави, пов'язаних з предметом розгляду. На відміну від заявника, який виступає ініціатором провадження, заінтересовані особи долучаються до вже розпочатого процесу або за власною ініціативою, або за рішенням суду.

Участь представника у справах окремого провадження становить важливий елемент цивільного процесу, що забезпечує реалізацію права на правничу допомогу заявниками та заінтересованими особами.

Слід зазначити, що ЦПК України в редакції до 2017 року не деталізував, у яких саме категоріях справ окремого провадження участь представника є обов'язковою. Відповідне питання регулювалося ст. 38 ЦПК України, згідно з якою заявники та інші заінтересовані особи у справах окремого провадження (за винятком справ про усиновлення) мали право брати участь у цивільному процесі як особисто, так і через представника.

Починаючи з 2017 року, ЦПК України зазнав суттєвого реформування, результатом якого стало запровадження обов'язкової участі представника в окремих категоріях справ окремого провадження. Відповідні положення закріплені у главі 1 розділу IV «Окреме провадження» ЦПК України. Зокрема, ч. 5 ст. 293 ЦПК України передбачає обов'язкову участь адвоката особи, стосовно якої розглядається справа, при вирішенні справ про обмеження цивільної дієздатності або визнання фізичної особи недієздатною, про поновлення цивільної дієздатності, про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, а також про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Якщо особа самотійно не залучила адвоката, суд зобов'язаний вжити заходів для його призначення через орган (установу), уповноважений на надання безоплатної правничої допомоги. При цьому відповідне судове рішення про призначення адвоката підлягає негайному надсиланню такому органу, але не пізніше ніж протягом двох робочих днів.

Відповідно до абзацу 2 ч. 4 ст. 294 ЦПК України справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи.

Разом з тим, системний аналіз глави 1 розділу IV ЦПК України свідчить про відсутність у ньому положень, які б прямо закріплювали можливість участі представника в інших категоріях справ окремого провадження. Така прогалина в законодавстві обмежує конституційне право учасників цих справ на отримання правничої допомоги та потребує усунення. У зв'язку з цим заслуговує підтримки позиція дослідників Татулич І. Ю. та Савчин Н. М., які вказують на необхідність внесення змін до ч. 4 ст. 294 ЦПК України та пропонують викласти її в такій редакції: «Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника, заінтересованих осіб та їх представників, за винятком справ про усиновлення»¹.

Відповідно до ч. 3 статті 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються з дотриманням загальних процесуальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень про змагальність та межі судового розгляду. З огляду на це, загальні положення про представництво, закріплені у ст. ст. 58–64 ЦПК України, поширюються і на справи окремого провадження. Головними суб'єктами процесуальних правовідносин у цих справах є заявник та заінтересовані особи, і саме вони мають право на представництво за різними категоріями справ, крім справ про усиновлення.

Об'єктивна необхідність залучення представника у справах окремого провадження може зумовлюватися різними обставинами. Зокрема, заявник або заінтересована особа можуть бути неспроможними особисто брати участь у судовому засіданні через стан здоров'я або інші поважні причини, що робить участь представника єдиним способом забезпечення захисту їхніх прав та інтересів.

Відповідно до ч. 1 ст. 60 ЦПК України представником у суді може виступати адвокат або законний представник.

При регулюванні матеріального законного представництва законодавець обрав модель, за якою ст. 242 ЦК України визначає найбільш поширені випадки його існування, вказуючи як на осіб, наділених статусом законного представника (батьки, усиновлювачі, опікун), так і на осіб, представництво яких здійснюється (малолітні та неповнолітні діти, фізична особа, визнана недієздатною). При цьому ч. 3 ст. 242 ЦК України передбачає можливість визнання законним представником й інших осіб, якщо це прямо передбачено законом.

На рівні матеріальних норм (зокрема, СК України) законодавець визначає: (1) коло осіб, що мають статус законного представника (батьки; повнолітні дочка чи син; прийомні батьки, батьки-вихователі; баба і дід; особа, яка взяла дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, у свою сім'ю; сестра, брат, мачуха, вітчим); (2) осіб, в інтересах яких здійс-

¹ Татулич І. Ю., Савчин Н. М. Участь адвоката у справах окремого провадження. Юридичний науковий електронний журнал. № 8/2021. С. 112–116. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/27.pdf.

нуються законне представництво (дитина; непрацездатні син, дочка; непрацездатні та немічні батьки; прийомні діти; діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; малолітні, неповнолітні та повнолітні непрацездатні внуки; малолітні, неповнолітні та повнолітні непрацездатні брат, сестра, пасинок, падчерка); (3) обсяг повноважень законного представника в окремих випадках (зокрема, баба і дід наділені правом на самозахист внуків, правом звернення за захистом їхніх прав та інтересів до органу опіки та піклування або до суду). Специфікою зазначених випадків матеріального законного представництва є те, що законодавець пов'язує їх виникнення з наявністю як відносин споріднення (зокрема, між внуком, бабою та дідом), так і інших юридичних фактів (непрацездатність, немічність, наявність статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування).

Встановлення наявності підстав для матеріального законного представництва на рівні матеріальної норми (СК України) автоматично зумовлює і виникнення процесуального статусу законного представника, оскільки процесуальне право відіграє обслуговувальну роль стосовно матеріального права. Відтак, наявність підстав для матеріального законного представництва породжує й процесуальний статус законного представника незалежно від того, чи передбачено це окремою процесуальною нормою.

У сучасних умовах в Україні існує адвокатська монополія на представництво в судах, що суттєво обмежує можливості інших осіб здійснювати захист чужих інтересів у судових провадженнях. Відповідно до загальних положень ЦПК України особи, які не мають статусу адвоката, можуть здійснювати представництво виключно у малозначних справах позовного провадження та у трудових спорах.

З огляду на наведене, дискусійною видається позиція судді Верховного Суду, висловлена в ухвалі у справі № 154/2620/22 від 17 лютого 2023 року¹. Повертаючи касаційну скаргу гр. М у справі про встановлення факту, що має юридичне значення, підписану представником Котиком Р. В., суддя в мотивувальній частині зазначив, що в суді касаційної інстанції представництво від імені учасника справи в усіх категоріях справ, крім малозначних та справ з трудових спорів, може здійснюватися виключно адвокатом або законним представником, та дійшов висновку про необхідність повернення скарги з огляду на відсутність у Котика Р. В. статусу адвоката згідно з відомостями Єдиного реєстру адвокатів України.

Однак у цьому зв'язку виникає принципове питання: на якій підставі суддя застосовує положення ст. 19 ЦПК України, оцінюючи справу з точки зору її малозначності, якщо ця стаття регламентує виключно позовне провадження і не містить жодних норм щодо можливості кваліфікації справ окремого провадження як малозначних? Отже, ст. 19 ЦПК України є непридатною

¹ Ухвала у справі № 154/2620/22 від 17 лютого 2023 року: Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109102360>.

для застосування у справах окремого провадження і не може слугувати правовою підставою для такого висновку.

Натомість позитивним прикладом є постанова Верховного Суду у справі № 619/1908/23 від 21 червня 2023 року, якою задоволено касаційну скаргу у справі про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території, підписану особою без статусу адвоката. У цьому рішенні Верховний Суд зазначив, що процесуальне законодавство допускає подання апеляційної скарги представником, який не є адвокатом, у справах, передбачених статтею 317 ЦПК України, – зокрема щодо встановлення фактів, пов'язаних з народженням особи на території, де введено воєнний або надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території.

Така судова практика, яка допускає участь представника без адвокатського статусу в окремих категоріях справ окремого провадження, є безумовно позитивною, оскільки сприяє розширенню доступу громадян до правосуддя та реалізації принципу рівності сторін перед судом.

Підсумовуючи, слід констатувати, що зміни до ЦПК України щодо обов'язкової участі представників у певних категоріях справ окремого провадження мають суттєве значення для забезпечення ефективності судового розгляду та реального захисту прав усіх учасників процесу.

Таким чином, представник у справах окремого провадження – це особа, яка діє в межах належним чином оформлених повноважень від імені та в інтересах заявника або заінтересованих осіб з метою захисту їхніх прав у судовому порядку.

Цивільне судочинство розглядає різноманітні категорії справ, що відрізняються за правовою природою та характером. З метою їх систематизації ст. 19 ЦПК України закріплює три самостійні види провадження: наказне, позовне та окреме. Кожен з них має власні завдання, цілі та процедурні особливості. Перелік категорій справ, що розглядаються в порядку окремого провадження, міститься у ч. 2 ст. 293 ЦПК України.

Цивільне судочинство перебуває в постійному пошуку нових раціональних процедур для вирішення справ, вдосконалення існуючих механізмів та запровадження ефективніших підходів. Окреме провадження набуло широкого поширення не лише в українській правовій системі, а й у процесуальних системах зарубіжних держав, насамперед завдяки суттєво спрощеному порядку вирішення справ. Водночас законодавче регулювання окремого провадження містить певні внутрішні суперечності, що потребують подальшого вдосконалення.

Розвиток інституту окремого провадження в ЦПК України відбувається переважно у напрямку розширення та оновлення переліку категорій справ, що підлягають розгляду в цьому порядку. Найбільш значущими новаціями є поява такої категорії, як справи про видачу і продовження обмежувального припису (глава 13 розділу IV ЦПК України), а також запровадження строко-

вої дії законної сили судового рішення у справах про визнання фізичної особи недієздатною (частини 6–9 статті 300 ЦПК України). Загальні положення про розгляд справ окремого провадження (ст.ст. 293–294 ЦПК України) залишилися незмінними, що свідчить про стабільність та ефективність відповідної цивільної процесуальної форми. Водночас окремі новели інституту окремого провадження потребують подальшої оптимізації, у зв'язку з чим доцільним видається: а) доповнення ч. 2 ст. 293 ЦПК України пунктом 12 такого змісту: «видачу і продовження обмежувального припису»; б) виключення ч. 6–9 ст. 300 зі змісту ЦПК України.

Повномасштабна збройна агресія проти України потребує відповідних перетворень правової системи, зокрема в частині врегулювання нових категорій справ в порядку окремого провадження. Однією з таких категорій може стати провадження про підтвердження факту знищення майна внаслідок воєнних дій.

Нині механізм виконання судових рішень щодо держави-агресора в Україні фактично відсутній, що змушує постраждалих осіб звертатися до судів України. Однак державні органи України не є безпосередніми заподіювачами шкоди, що ставить під сумнів обґрунтованість їх залучення до судових процесів як відповідачів. Все це вказує на необхідність виокремлення справ про встановлення факту знищення майна у самостійну категорію окремого провадження, предметом якого стане підтвердження самого факту знищення та визначення розміру завданих збитків.

Процедура такого провадження може бути побудована на таких засадах:

1. Суд відкриває окреме провадження на підставі заяви про підтвердження факту знищення майна внаслідок повномасштабної збройної агресії Росії проти України.

2. Правом на звернення з відповідною заявою наділяється будь-яка особа, яка має прямий юридичний інтерес у встановленні такого факту.

3. Встановлення факту знищення майна здійснюється судом на підставі доказів, поданих заявником та іншими заінтересованими особами.

4. Допустимими доказами можуть бути фотоматеріали, відеозаписи, показання свідків, правовстановлювальні документи на майно та інші матеріали.

5. Суд встановлює розмір збитків, завданих знищенням майна, та вирішує питання щодо механізмів їх відшкодування.

Запровадження такої категорії справ сприятиме розвантаженню судів, оскільки відповідні справи у порядку окремого провадження розглядаються за спрощеною процедурою та в стислі строки.

Зважаючи на надзвичайність ситуації та необхідність комплексного підходу, вирішення цього питання потребує залучення фахівців із різних галузей права, представників громадянського суспільства та міжнародних організацій для формування справедливої та дієвої системи реагування.

Окрім того, заслуговує на увагу ще одна потенційна категорія справ окремого провадження – справи, пов’язані з правовим статусом внутрішньо переміщених осіб і біженців. Мільйони громадян України були вимушені залишити місця свого постійного проживання через воєнні дії. Відповідна категорія справ могла б охоплювати питання підтвердження статусу внутрішньо переміщеної особи, надання їй правової допомоги та соціального захисту, а також визначення обсягу належних прав.

Реалізація цих пропозицій вимагатиме розроблення спеціалізованих процесуальних норм та ефективних механізмів правового регулювання, здатних забезпечити захист прав усіх осіб, які опинилися у надзвичайних обставинах, породжених збройним конфліктом.

4. Справи про зміну правового статусу фізичної особи й встановлення фактів, що мають юридичне значення

До справ про зміну статусу фізичної особи належать: розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (глава 2 розділу IV ЦПК України); обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх (глава 2¹ розділу IV ЦПК України); розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (глава 3 розділу IV ЦПК України); розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (глава 4 розділу IV ЦПК України), розгляд судом справ про усиновлення (глава 5 розділу IV ЦПК України)¹.

У науковій літературі в цілому позитивно ставляться до останніх процесуальних змін, що відбулися в такій категорії справ, як визнання особи недієздатною. Наприклад, І. Ю. Татулич зазначає: «запровадження більшості новел слід вітати, оскільки вони є гарантією доступу до суду, та узгоджуються зі статтею 6 Конвенції, яка зазначає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи»².

Окремо слід зупинитися на процесуальній новелі ч.1 ст. 299, ч. 3, 4 ст. 300 ЦПК України, що розширила перелік суб’єктів, за участю яких суд розглядає справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи. Зокрема, перелік було доповнено таким учасником справи, як адвокат.

¹ Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник (для підготовки до іспитів і тестування); 3-тє вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубевої. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – С.313. (516 с.)

² Татулич І. Ю. Новий підхід щодо процедури визнання фізичної особи недієздатною. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Том 64 (2021). С. 163-164. (С.159-164). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.30>

Науковці неодноразово підкреслювали необхідність участі саме адвоката у таких справах, оскільки органи опіки та піклування, які за попередньою редакцією даної норми виступали на захист фізичної особи, дієздатність якої обмежується, чи вона визнається недієздатною не повною мірою були спроможні виконати свої функції та саме представник, з точки зору Європейського суду з прав людини, може забезпечити гарантії права на справедливий суд, що визначені Європейською Конвенцією¹. Зокрема, у рішенні «Штукатуров проти Росії» Європейський Суд наголошував, що душевнохворим має бути надана можливість бути вислуханим особисто або через ту чи іншу форму юридичного представництва².

Як зазначає Г. В. Чурпіта, новелізація інституту окремого провадження цивільного процесу здебільшого торкнулась саме окремих категорій справ, наприклад у справах про визнання особи недієздатною було запроваджено строковість дії законної сили судового рішення³, зокрема ч. 6 ст. 300 ЦПК України визначає строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною, який не може перевищувати двох років. Однак, слід підтримати думку І. Ю. Татулич, що звертатися кожні два роки за продовженням дії рішення суду про визнання особи недієздатною у таких категоріях становить складність для її родичів та членів сім'ї⁴.

Главу 2¹ ЦПК України «Обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх», а також Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» від 14 липня 2020 року⁵ було запроваджено з метою дотримання принципу відповідальності гри та запровадження механізмів зниження соціальних ризиків, пов'язаних з організацією та проведенням азартних ігор, та боротьби з ігровою залежністю (лудоманією).

Запровадження механізмів державного контролю у сфері азартних ігор опосередковано узгоджується із міжнародними стандартами у сфері фінан-

¹ Мерцалов М. Ю. Участь адвоката в окремому провадженні щодо визнання фізичної особи недієздатною. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. С. 53-56.; Татулич І. Ю., Савчин Н. М. Участь адвоката у справах окремого провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2021. С.114-115. (С.112-116) DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/25>; Татулич І. Ю. Новий підхід щодо процедури визнання фізичної особи недієздатною. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Том 64 (2021). С. 163. (С.159-164). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.30>

² Рішення Європейського суду з прав людини «Штукатуров проти Росії» від 27.03.2008 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/?eng?i=001-85611>.

³ Чурпіта Г. В. Новели окремого провадження. *Право України*. 2018. Вип.10. С.147 (С.147-158).

⁴ Татулич І. Ю. Новий підхід щодо процедури визнання фізичної особи недієздатною. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Том 64 (2021). С. 161-162.. (С.159-164). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.30>

⁵ Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14 липня 2020. Режим доступу: Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text>.

сового моніторингу, протидії відмиванню коштів та відповідального регулювання ринку азартних ігор. Зокрема, відповідно до ст. 20 Угоди про асоціацію Україна зобов'язалася забезпечити імплементацію міжнародних стандартів у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму, у тому числі стандартів FATF та стандартів, рівнозначних тим, що застосовуються у Європейському Союзі.»¹.

Включення такої категорії до переліку справ окремого провадження поряд зі справами про обмеження дієздатності, визнання особи недієздатною та поновлення дієздатності надає їй самостійне значення, але відносить до групи категорій справ про зміну статусу фізичної особи, де предметом судового розгляду є оцінка судом здатності особи контролювати свої дії, поведінку та нести відповідальність за свої вчинки у зв'язку з участю в азартних іграх.

Такий підхід законодавця вбачається обґрунтованим, зокрема що не має сенсу, у випадку появи у особи залежності від азартних ігор, обмежувати її дієздатність в цілому, достатньо їй заборонити відвідувати такі заклади, приймати участь в азартних іграх, що з появою електронних реєстрів стає можливою².

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» слід розмежовувати гру офлайн та гру онлайн. Так, до ігор офлайн відносяться: організація та проведення гри в казино, в залах гральних автоматів, в букмекерських пунктах, а до гри «онлайн» належить організація та проведення азартних ігор казино в мережі Інтернет; букмекерська діяльність в мережі інтернет, організація та проведення азартних ігор в покер в мережі Інтернет.

У зв'язку з тим, що «онлайн гра» стає все більш популярною суд повинен чітко визначити чи підпадає гра під ознаки «азартної», оскільки у справах про обмеження відвідування фізичною особою гральних закладів і участі в азартних іграх, це є обов'язковою умовою застосування таких обмежень³.

¹ Про затвердження експертного висновку до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мораторію на організацію та проведення азартних ігор» (реєстр. № 11231 від 02.05.2024) Рішення Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей від 25 травня 2024 №269. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-4092267.pdf

² Стоянова Т. А. Обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх судом на підставі лудоманії / Т. А. Стоянова // Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні : Матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції ім.Ю. С. Червоного (Одеса, 18 грудня 2020 р.) [Електронне видання] / за заг. ред.д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. – Одеса : Фенікс, 2020. – С. 54-56.

³ Стоянова Т. А. Особливості доказування в справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх онлайн / Т. А. Стоянова // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Т. 2. – С. 548-549.

Виконання рішення суду здійснюється під час ідентифікації (верифікації, встановлення даних) гравця, а саме під час відвідання особою грального закладу. Користувачем Реєстру проводиться обов'язкова перевірка особи на наявність відомостей про таку особу в Реєстрі, у тому числі у разі відвідання особою грального закладу в мережі Інтернет¹.

Глава 3 ЦПК України «Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності», як категорія справ окремого провадження, не зазнала процесуальних законодавчих змін у зв'язку з адаптаційними процесами реформування законодавства до права ЄС, що тривають в Україні.

Підстави надання повної цивільної дієздатності, що складають предмет судового розгляду, визначені ЦК України. Відповідно до ст. 35 Цивільного кодексу України надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності можливо у випадках, якщо така особа: 1) досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором; 2) записана матір'ю чи батьком дитини; 3) досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю².

У судовому порядку розглядаються справи про надання повної цивільної дієздатності лише за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника з перших двох підстав. Крім того, отримання згоди одного з батьків (усиновлювачів) у разі заперечення іншим щодо надання повної цивільної дієздатності неповнолітньому вбачається можливим лише у судовому порядку.

Надання повного обсягу дієздатності за рішенням суду особі, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але при цьому письмової згоди від батьків (усиновлювачів) або піклувальника не отримала, чинним законодавством не допускається³.

Глава 4 ЦПК України «Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою», також, як категорія справ, не зазнала процесуальних законодавчих змін у зв'язку з адаптаційними процесами до законодавства ЄС, що тривають в Україні. Однак, на жаль, набула своєї актуальності у зв'язку з військовою агресією рф.

¹ Ханик-Посполітак Р. Ю. Справи про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх / Р. Ю. Ханик-Посполітак // Велика українська юридична енциклопедія : у двадцяти томах / [редкол.: В. В. Комаров (голова) та ін.] ; Національна академія правових наук України, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2025. – Т. 10 : Цивільний процес. – С. 704-707. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/38123>

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 No 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

³ Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник (для підготовки до іспитів і тестування); 3-тє вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубевої. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – С.319-320. (516 с.)

Цивільний кодекс розрізняє підстави визнання особи безвісно відсутньою, відповідно до ст. 43 ЦК України, та підстави оголошення її померлою, що визначені ст. 46 ЦК України.

Крім того, слід розрізняти оголошення особи померлою та встановлення факту смерті. Як зазначено у Постанові ВС України від 28 лютого 2024 року у справі № 506/358/22: «За наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою (частина друга статті 46 ЦК України), а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи (пункт 8 частини першої статті 315 ЦПК України)»¹.

У заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, згідно зі ст. 306 ЦПК України, повинна бути зазначена мета вимоги, а також перелік обставин, що обґрунтовують підстави такого звернення.

Як зазначає В. Л. Скрипник, Т. М. Слободяник: «недоліками заяви про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою суд часто визнає відсутність інформації, яку повинен встановити до початку розгляду справи, хоча може її з'ясувати шляхом витребування доказів»².

Тому, як вбачається та не дивлячись на те, що згідно з ч. 2 ст. 294 ЦПК з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази, у заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою доцільно викладати вичерпний перелік усіх наявних обставин та доказів.

Як зазначає Постанова ВС від 07 листопада 2023 року у справі № 607/159/23: «відсутність безумовних доказів або суперечність у доказах на підтвердження обставин, що надаються заявником та/або заінтересованими особами, унеможлиблює оголошення особи померлою»³.

У зазначених категоріях справ суд здійснює підготовку справи до розгляду, відповідно до ст. 307 ЦПК України, що проводиться не у кожній справі окремого провадження. У зв'язку з особливостями такої категорії суд у рамках такої підготовки повинен до початку розгляду справи встановити осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть надати показання про фізичну особу, місце перебування якої невідоме, а також зробити запит відповідних організацій за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуата-

¹ Постанова Верховного Суду України від 28 лютого 2024 року у справі № 506/358/22. IPLex : вебсайт. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117624259>

² Скрипник В. Л., Слободяник Т. М. Визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою в судовому порядку: окремі аспекти. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Вип.82. 2024. С.326-327. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.51>

³ Постанова Верховного Суду України від 07 листопада 2023 року у справі № 607/159/23 IPLex : вебсайт. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=114757431>

ційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місце перебування якої невідоме. Крім того, одночасно суд вживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме, якщо опіку над майном ще не встановлено.

Як зазначає ст. 308 ЦПК України суд розглядає справу за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких сам суд визнає за потрібне допитати, і ухвалює рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або про оголошення її померлою.

Глава 5 ЦПК України «Розгляд судом справ про усиновлення» присвячена процесуальному порядку встановлення доцільності усиновлення, як форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Усиновлення – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, згідно зі ст. 207 Сімейного кодексу України (далі – СК України)¹.

Доцільність усиновлення встановлюється судом на підставі дослідження та вирішення питання про наявність передбачених законом умов усиновлення та відсутність обставин, що перешкоджають усиновленню, зокрема встановлених Главою 18 СК України.

Ключовими аспектами змін у сфері розгляду справ про усиновлення є не адаптація законодавства України до права ЄС, а запровадження тимчасових обмежень щодо міждержавного усиновлення, що пов'язані з введенням в Україні воєнного стану.

Як зазначає В. М. Болдирева, А. А. Меркун: «Додатковими аспектами щодо регулювання питання усиновлення в умовах воєнного стану є деякі зміни до Сімейного кодексу України та інших законодавчих актів, які передбачають такі важливі нововведення, як обмеження на усиновлення іноземцями (заборонено усиновлення дітей іноземцями, якщо немає попередніх родинних зв'язків або контактів, встановлених до початку війни, аналогічна заборона поширюється і на громадян України, які постійно проживають за кордоном без родинного зв'язку), а також розширення підстав для надання статусу дитини-сироти»². Водночас нормативно йдеться не про пряму заборону, а про тимчасове обмеження міждержавного усиновлення в умовах воєнного стану.

Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 року № 576: «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міні-

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>

² Болдирева В. М., Меркун А. А. Реформування законодавства про усиновлення в Україні у контексті воєнних реалій. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Вип. №1. 2025. С.140-143. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018>.

стрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану» в основний підзаконний акт, що регулює порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, а саме у Постанову Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 було доповнено положеннями про особливості провадження діяльності з усиновлення та обліку дітей, які можуть бути усиновлені під час воєнного стану та особливостями обліку і провадження діяльності з усиновлення дітей, які є тимчасово переміщеними (евакуйованими)¹.

Обмеження міждержавного усиновлення під час воєнного стану були запроваджені насамперед з міркувань безпеки дітей, контролю за їх переміщенням та неможливості належно перевіряти дотримання всіх умов усиновлення в умовах воєнного стану, а не як елемент адаптації законодавства України до права ЄС.

Глава 6 ЦПК України «Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» є класичною справою окремого провадження, що набула особливого значення в умовах воєнного стану.

Згідно з аналітичними даними Верховного Суду України: «у період дії воєнного стану суди переважно розглядають справи про встановлення, зокрема, таких юридичних фактів: 1) родинних відносин між фізичними особами; 2) перебування фізичної особи на утриманні; 5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; 6) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті; 7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; 8) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті; 9) смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. У судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або при-

¹ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2023 р. № 576. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2023-%D0%BF#n92>; Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 р. № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF?find=1&text=%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D0%BC#Text>

пинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення (пункти 1, 2, 5, 6-9 частини першої, частина друга статті 315 ЦПК України)»¹.

Суттєві аспекти реформування законодавства щодо розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення відбулися у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні. Зокрема, торкнулись питань підсудності.

За загальним правилом справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються за місцем проживання заявника.

Водночас справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території, мають свої особливості.

Відповідно до ч. 1 ст. 317 ЦПК України передбачено, що заява про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана батьками або одним з них, їхніми представниками, членами сім'ї, опікуном, піклувальником, особою, яка утримує та виховує дитину, або іншими законними представниками дитини до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника.

Відповідно до абзацу 2 ч. 1 ст. 317 ЦПК України заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника.

Питання підсудності судам розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення вирішується суддею під час відкриття провадження з урахуванням того, що не всі юридичні факти можуть бути встановлені судом.

Згідно з думкою П. А. Поліщук, розгляд в порядку окремого провадження справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення допустимий за сукупної наявності таких умов: факт повинен мати юридичне значення; встановлення факту не повинно бути пов'язане з вирішенням спору про право; відсутність іншої можливості встановити факт; відсутність позасудо-

¹ Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований)/Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду/ Відпов. за вип.: Білоконь О. В., Ситнік О. М. Київ. 2025. С.9. (134 с.) URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf

вого порядку встановлення такого факту¹. Слід конкретизувати, що значення факту, що має юридичне значення проявляється у тому, що згідно із законом такі факти повинні породжувати юридичні наслідки у вигляді виникнення, зміни або припинення особистих чи майнових прав осіб.

Законодавством може бути передбачено інший ніж судовий порядок встановлення юридичного факту.

Наприклад, згідно з постановою ВС від 31 січня 2023 року у справі № 953/2790/23 – не підлягає судовому розгляду факт, що особа є такою, що виключена з військового обліку.

Зокрема, ВС дійшов такого висновку: «виключення з військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів здійснюється у районних (міських) ТЦК та СП, органах Служби безпеки України, підрозділах Служби зовнішньої розвідки відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» із застосуванням механізмів, передбачених Порядком організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року № 1487. Таким чином, чинним законодавством передбачено позасудовий порядок встановлення фактів того, що особа є такою, що виключена з військового обліку і не є військовозобов'язаною, що унеможливає використання судового порядку встановлення визначених фактів, що мають юридичне значення.»².

Отже, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі за заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, суд повинен перевірити, чи може взагалі ця заява розглядатися в судовому порядку і чи не віднесено її розгляд до повноважень іншого органу. Якщо за законом заява не підлягає судовому розгляду, суддя повинен відмовити у відкритті провадження у справі.

Таким чином, слід дійти висновку, що розвиток цивільного процесуального законодавства, що регулює окреме провадження відбувається не тільки під впливом адаптації законодавства до права ЄС, а й внутрішніх подій в Україні, що пов'язані з запровадженням воєнного стану та необхідності забезпечення захисту права на судовий захист в умовах збройної агресії РФ (розгляд судом справ про усиновлення, про встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення).

¹ Поліщук П. Щодо визначення вимог до змісту заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві: судова практика. *Юридичний вісник*. 2025. № 3. С. 205–210. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2025/25.pdf.

² Постанова Верховного Суду України від 31 січня 2023 року у справі № 953/2790/23 IPLex : вебсайт. <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117015403>

5. Справи про визнання або відновлення неоспорюваних суб'єктивних прав та про застосування встановлених законом заходів щодо захисту прав і законних інтересів

Група справ про визнання або відновлення неоспорюваних суб'єктивних прав, до якої належать такі категорії справ, як розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені (Глава 7 ЦПК України); Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність (Глава 8 ЦПК України) та Розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою (Глава 9 ЦПК України) не зазнали значних законодавчих змін, як унаслідок адаптаційних процесів, так й у зв'язку з військовою агресією рф.

Зазначені категорії справ мають переважно внутрішньодержавний характер та спрямовані на забезпечення стабільності цивільного обороту, захисту майнових прав і належного управління майном, тому реформування такого законодавства відповідно до адаптаційних процесів та у зв'язку з воєнним станом не було таким інтенсивним, на відміну від інших категорій справ окремого провадження.

У контексті адаптаційних процесів найбільший науковий інтерес становить група справ про застосування встановлених законом заходів щодо захисту прав і законних інтересів.

Глава 10 ЦПК України «Розгляд заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку».

Події воєнного стану в Україні негативно відображаються на психічному стані населення України.

За даними ВООЗ: «кожна п'ята (22%) людина, яка пережила війну або інший конфлікт протягом останніх 10 років, страждає від депресії, тривоги, посттравматичного стресового розладу, біполярного розладу або шизофренії. Застосовуючи ці оцінки до України, ВООЗ припускає, що приблизно 9,6 мільйона людей в Україні можуть мати проблеми з психічним здоров'ям»¹.

Тому, на жаль актуальність даної категорії справ спричинена скоріше воєнним станом в Україні, ніж адаптаційними євроінтеграційними процесами, що тривають в Україні. Зростання кількості осіб із тяжкими психічними розладами потенційно може зумовлювати збільшення кількості випадків, коли виникає необхідність у застосуванні примусових психіатричних заходів та відповідному судовому контролю.

Глава 10 ЦПК України регулює надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. Визначення психіатричної допомоги надане у статті 1 Закону України «Про психіатричну допомогу», зокрема психіатрична допо-

¹ Розширення масштабів надання послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в регіонах, що постраждали від війни: передовий досвід України. Офіційний сайт ВООЗ. URL:<https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/scaling-up-mental-health-and-psychosocial-services-in-war-affected-regions--best-practices-from-ukraine>

мога – комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медичну та психологічну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин¹.

Як зазначає О. О. Грабовська: «Специфіка психічних розладів є такою, що подекуди особа не усвідомлює наявності такого розладу, а отже, заперечує проти огляду та лікування, проявляє апатію чи, навпаки, агресію тощо. У таких випадках закон передбачає, що для вжиття медичних заходів, спрямованих на надання примусової психіатричної допомоги закладом, що надає психіатричну допомогу, необхідним є рішення суду»².

З системного аналізу ст. 340 ЦПК України та Закону України «Про психіатричну допомогу» вбачається, що в порядку Глави 10 ЦПК України розглядаються наступні види психіатричної допомоги у примусовому порядку: про проведення психіатричного огляду фізичної особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку та її продовження, про госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку та продовження такої госпіталізації.

Наведений перелік відображає основні види психіатричної допомоги, що може надаватися у примусовому порядку. Водночас процесуальне законодавство передбачає можливість розгляду не лише первинних заяв про надання відповідного виду допомоги, а й заяв про продовження застосування окремих заходів, зокрема амбулаторної психіатричної допомоги та госпіталізації. Тому у науці цивільного процесуального права існують різні підходи до праворозуміння класифікацій таких категорій справ, що можуть бути розглянуті у порядку Глави 10. Наприклад, Грабовська О. О. здійснює класифікацію таких справ залежно від виду психіатричної допомоги, не виокремлюючи заяви про продовження її застосування як самостійні категорії справ. : «1) справи про надання судом дозволу на примусове проведення огляду особи лікарем-психіатром; 2) справи про надання судом дозволу на надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 3) справи про надання судом дозволу на госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.»³.

Процесуальний порядок розгляду зазначених справ регулюється ст.ст. 339-342 ЦПК України.

¹ Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2022 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>

² Грабовська О. О. Диференціація цивільних справ про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. № 68. С.44. (С.44-51)

³ Там само. С.51. (С.44-51)

Подана заява має бути обґрунтованою підставами для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Крім того, до заяви про психіатричний огляд або надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку надається висновок лікаря-психіатра, а про продовження примусової амбулаторної психіатричної допомоги, про примусову госпіталізацію, її продовження – висновок комісії лікарів-психіатрів та інші відповідні матеріали.

Водночас відповідно до постанови ВС України від 17 вересня 2025 року у справі № 465/7314/24: «примусова госпіталізація особи до психіатричного закладу можлива лише за наявності об'єктивних доказів її небезпеки для себе чи оточення й необхідності лікування виключно в стаціонарних умовах. Сам лише висновок комісії лікарів-психіатрів без урахування заперечень пацієнта та за відсутності доказів реальної небезпеки не є достатньою підставою для примусової госпіталізації згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»¹.

Як вбачається з аналізу зазначеного прикладу судової практики, можна дійти висновку, що адаптація такої категорії справ до права ЄС відбувається відповідно до стандартів, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція)². Водночас найбільш наочно такий процес можна простежити у судовій практиці.

Процесуальні гарантії судового контролю за застосуванням примусових психіатричних заходів становлять важливий елемент узгодження національної судової практики із практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та європейськими стандартами у сфері охорони психічного здоров'я, оскільки примусове психіатричне втручання пов'язане з можливим обмеженням права на свободу та особисту недоторканність гарантованого ст. 5 Європейською конвенцією.

Наприклад, у справі «Фьодоров і Фьодорова проти України», яким було встановлено порушення права на повагу до приватного життя під час огляду психічного здоров'я, ЄСПЛ наголосив, що втручання у сферу психічного здоров'я особи може здійснюватися лише за наявності чітко визначених законом підстав та з дотриманням встановленої процедури, яка забезпечує належний захист прав і свобод людини³.

¹ Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2025 року у справі № 465/7314/24 (провадження № 61-991св25) Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130343937>.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : конвенція Ради Європи від 4 листопада 1950 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

³ Аналіз законодавства й політики у сфері психічного здоров'я в Україні: звітпроєкту «Психічнездоров'я для України» (МН4U). 2021. URL: <https://www.mh4u.in.ua/wpcontent/uploads/2021/01/mh4u-mh-lawanalysis-report-21122020-with-annexes.pdf>

У рішення від 26 лютого 2015 року «Заїченко проти України» № 45797/09, ЄСПЛ визначив мінімальні умови за яких особа може бути позбавлена волі та буде вважатися «психічно хворою»: по-перше, об'єктивна медична експертиза повинна достовірно встановити, що особа є психічно хворою; по-друге, психічний розлад має бути таким, що обумовлює примусове тримання особи у психіатричній лікарні; по-третє, необхідність продовжуваного тримання у психіатричній лікарні залежить від стійкості такого захворювання¹.

Доволі дискусійним в науковій літературі є питання чи входить отримання згоди особи у порядок дотримання встановленої процедури, яка забезпечує належний захист прав і свобод людини при розгляді справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Таке питання пов'язано з тим, що дана справа знаходиться на межі дотримання публічного інтересу та автономії волі суб'єкта, якому надається психіатрична допомога у примусовому порядку.

З цього приводу слід підтримати позицію Куцик К. В., яка зазначає: «В контексті гармонізації національного законодавства із положеннями міжнародно-правових актів було б доцільно передбачити у нормах діючого законодавства ефективні механізми дотримання конфіденційності та безпеки осіб з ознаками психічного розладу, а також закріпити право особи, якій надається психіатрична допомога у примусовому порядку (або її представника) відмовитися від такої допомоги.»².

Така категорія справ, з огляду на психічний стан населення України, що опосередкованим чином може впливати на підвищення активності звернень у порядку такої категорії справ до суду, потребує подальших наукових розробок у даному напрямку.

Глава 11 ЦПК України «Розгляд судом справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу».

Відповідно до ст. 11 закону «Про протидію захворюванню на туберкульоз» передбачено, що у разі якщо хворі на заразні форми туберкульозу, у тому числі під час амбулаторного чи стаціонарного лікування, порушують протиепідемічний режим, що ставить під загрозу зараження туберкульозом інших осіб, з метою запобігання поширенню туберкульозу за рішенням суду вони можуть бути примусово госпіталізовані до протитуберкульозних закладів, що мають відповідні відділення (палати) для розміщення таких хворих³.

¹ Рішення «Заїченко проти України» у справі (заява № 45797/09). Страсбург, 26 лютого 2015 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a87#Text

² Куцик К. В. Деякі аспекти надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку за цивільним процесуальним законодавством. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» С. 95.(С.89-96.) DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.15>

³ Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 5 липня 2001 року // ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14#Text>

Предметом судової діяльності в зазначених справах є визначення підстав для примусового поміщення хворого до протитуберкульозного закладу.

Як зазначає Погребняк О. С.: «Таким чином, обов'язкову госпіталізацію особи до протитуберкульозної установи проводять за медичними та юридичними критеріями: якщо хворий на заразну форму туберкульозу не виконує або ухиляється від виконання обов'язку проходження відповідного лікування добровільно. Водночас лише соціально небезпечне захворювання не може бути підставою для надання медичної допомоги у примусовому порядку. Невиконанням обов'язку лікування хворим на заразну форму туберкульозу є відмова від обстеження та/або лікування, злісне порушення лікарняного режиму»¹.

На відміну від деяких інших категорій справ окремого провадження, наприклад надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку або обмеженням цивільної дієздатності особи, правове регулювання примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу не стало об'єктом істотних адаптаційних змін. Це пояснюється відносною визначеністю критеріїв застосування такого заходу та наявністю судового порядку розгляду таких справ як обов'язкової гарантії захисту прав людини.

Особливу увагу привертають справи про видачу й продовження обмежувального припису та про розкриття інформації, що становить професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

Глава 13 ЦПК України «Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису» була запроваджена ще у 2017 році, проте, як вірно зауважує Г. В. Чурпіта, законодавець не відобразив зазначену категорію справ у загальному переліку викладеному у ч. 2 ст. 293 ЦПК України².

Впровадження такої категорії справ відбулось відповідно Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»³ (далі-Закон), як процесуальний порядок застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству шляхом видачі обмежувального припису. Розгляд судом таких категорій справ є лише одним зі спеціальних заходів протидії домашньому насильству, що входить до комплексу заходів боротьби з ним та його протидії.

Також, 20 червня 2022 Україна приєдналась до Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами»⁴, що свідчить про поступове, проте системне при-

¹ Погребняк О. С. Правове регулювання примусової госпіталізації до туберкульозного диспансеру в Україні. «Лікарська справа», (1–2). 2017. С. 165. (С.163–168.) [https://doi.org/10.31640/LS-2017\(1-2\)26](https://doi.org/10.31640/LS-2017(1-2)26).

² Чурпіта Г. В. Новели окремого провадження. *Право України*. 2018. Вип.10. С.151 (С.147-158).

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року // *Відомості Верховної Ради*. №5. Ст. 35.

⁴ Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20 червня 2022 року // *Офіційний вісник України*. № 52. Ст. 2942.

ведення у відповідність цивільного процесуального законодавства до європейських стандартів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

На рівні законодавства ЄС існує Регламент № 606/2013 від 12 червня 2013 року про взаємне визнання заходів захисту в цивільних справах, згідно п. 1 ст. 3 : «Заходи захисту» означають будь-яке рішення, як би воно не називалося, прийняте органом, що видав це рішення в державі-члені походження, відповідно до його національного законодавства і накладає на особу, що створює ризик, одне або декілька з наступних зобов'язань з метою захисту іншої особи, коли фізична або психологічна недоторканність останньої може бути під загрозою»¹.

Як вбачається Регламент законодавчо закріплює можливість транскордонного визнання виданого в державі ЄС обмежувального припису, та, можна припустити, що закріплення процесуального порядку його видачі в діючому ЦПК України та у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» відповідає процесу адаптації українського законодавства до європейського².

З огляду на перспективи адаптації українського законодавства до стандартів ЄС, доцільно звернутися до програмних документів України, що визначають подальші напрями реформування комплексу заходів боротьби та протидії домашньому насильству.

Зокрема розвиток законодавства України у сфері протидії домашньому насильству пов'язаний з адаптацією до положень Директиви ЄС 2024/1385 від 14 травня 2024 про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством³ (далі – Директива). Необхідність такої адаптації підтверджується, зокрема, положенням Дорожньої карти з питань верховенства права, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України №438 від 1 квітня 2026 року⁴.

Директива, як це впливає з п. 4 підтримує міжнародні зобов'язання, які взяли на себе держави-члени стосовно протидії та запобігання насильству

¹ Council Regulation (EC) No № 606/2013 of the European Parliament and of the Council of 12 June 2013 on mutual recognition of protection measures in civil matters. EUR-Lex : official online database EU law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/606/oj>

² Стоянова Т. А. Деякі аспекти адаптування окремого провадження до законодавства Європейського союзу Захист прав людини в порядку цивільного судочинства 3-386 в цифрову еру: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 22 грудня 2025 р.) / Голубева Н. Ю., Полуніна О. О., Полюк Ю. І., Сатановська О. В. ; за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Юридична Література, 2025. С.46-47. (96 с.)

³ Про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством: Директива (ЄС) 2024/1385 від 14 травня 2024. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/Dyrektyva.pdf>

⁴ Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС): Постанова Кабінету Міністрів України №438 від 1 квітня 2026 року ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text>

щодо жінок і домашньому насильству, у тому числі Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами.

Стосовно взаємодії такої сукупності правових актів, слід зазначити, що оскільки Директива належить до законодавства ЄС, то вона є обов'язковою для держав членів, проте для України її положення не мають обов'язкової дії. Водночас адаптація законодавства у сфері запобігання та протидії насильству відповідає загальним цілям Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу.

Водночас адаптація законодавства до положень Директиви передбачає не лише вдосконалення механізмів захисту постраждалих осіб, а й оцінку того, наскільки чинне законодавче визначення домашнього насильства охоплює нові форми насильницької поведінки, що пов'язані з використанням інформаційно-комунікаційних технологій на що, у тому числі орієнтує Національна програма адаптації. У зв'язку з цим доцільно звернутися до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Закон регулює поняття та види домашнього насильства, механізм захисту та протидії від нього, а також підстави та види заходів його запобігання, у тому числі шляхом видачі обмежувального припису.

Визначення домашнього насильства наведене у ст. 1 Закону, проте його зміст не є достатньо чітким для цілей правозастосування, оскільки в межах однієї норми законодавець одночасно формулює загальне поняття домашнього насильства та наводить перелік його видів. Крім того, Закон визначає домашнє насильство як діяння у формі фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, однак не містить прямої вказівки на те, чи є наведений перелік видів домашнього насильства вичерпним.

Питання вичерпності переліку видів домашнього насильства набуває своєї актуальності з точки зору триваючих адаптаційних процесів, зокрема виникнення домашнього насильства, яке вчиняється за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі-ІКТ).

Департамент кіберполіції України звертає увагу на те, що: «зі стрімким розвитком інформаційних технологій та соціальних мереж, ми частіше стикаємося з випадками знущань та переслідувань в «онлайн форматі». Хоч це насильство і відбувається віртуально, шкоди воно завдає реальної – репутаційної, психологічної та фізичної. Постраждати може будь-яка особа незалежно від віку, раси чи національності. А найбільш вразливими до цього є діти, жінки та представники ЛГБТІК+»¹.

¹ Інформаційна кампанія спрямована на актуалізацію теми протидії насильству в цифровому середовищі [В Україні стартує інформаційна кампанія до «16 днів проти насильства»] Департамент Кіберполіції : вебпортал. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/v-ukrayini-startuye-informacziyna-kampaniya-do--dniv-proti-nasyilstva-7564/>

З огляду на відсутність в законодавстві регулювання поняття кібернасильства постає чимало питань, як адаптаційного характеру, так й правозастосовчого. Це має значення у контексті узгодження термінологічного тлумачення, однакового розуміння законодавства ЄС Україною та, як наслідок впровадження до українського законодавства відповідних змін. Крім того, постає питання чи є кібернасильство видом чи формою домашнього насильства з точки зору Директиви, оскільки від цього залежить необхідність внесення відповідних змін й до Закону.

Якщо звернутися до положень Директиви, то вона застосовує поняття «форма» до характеристики кібернасильства, зокрема п. 18 преамбули зазначає: «використання ІКТ несе в собі ризик легкого, швидкого та широкого розповсюдження певних форм кібернасильства з явним ризиком створення або посилення серйозної та тривалої шкоди постраждалій особі».

Водночас, вона розрізняє поширення інтимних або оброблених матеріалів без згоди (ст.5), кіберпереслідування (ст. 6), кібердомогання (ст. 7) та кіберпідбурювання до насильства чи ненависті (ст. 8), зобов'язуючі держави-члени їх криміналізувати. Аналіз таких норм свідчить про тенденцію до нормативного виокремлення окремих проявів кібернасильства як самостійних правопорушень.

Окремо слід зазначити, що криміналізація кібернасильства не є перешкодою для видачі обмежувального припису у порядку цивільного судочинства, за умови визначення його співвідношення домашнім насильством, оскільки фактично ні Директива, ні національне діюче законодавство чи судова практика не забороняє видачу обмежувального припису у випадку відкриття кримінального провадження.

Так, згідно зі ст. 19 Директиви передбачається застосування захисних (обмежувальних) заходів як самостійного механізму захисту потерпілих, який може застосовуватися паралельно з кримінальним провадженням або до його відкриття. Директива встановлює мінімальний стандарт, а законодавство держав-членів повинно передбачити конкретний процесуальний зв'язок між кримінальним провадженням і захисним приписом, строк його дії тощо.

Як свідчить національна судова практика, відкриття кримінального провадження за вчинення домашнього насильства не позбавляє особу права звернутися до суду в порядку цивільного судочинства із заявою про видачу обмежувального припису, так само як і розгляд відповідної цивільної справи не є перешкодою для здійснення кримінального провадження щодо кривдника, відповідно до сформованої ВС судової практики у постанові від 23 червня 2022 року № 646/2950/20 (провадження №61-2461св21)¹.

¹ Постанова Верховного Суду України від 23 червня 2022 року № 646/2950/20 (провадження №61-2461св21) // IPLex : вебсайт. <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105011877>

Станом на сьогодні, з огляду на судову практику погрози в смс-повідомленні визнаються електронними доказами, що підтверджують вчинення психологічного насильства згідно з постановою ВС від 12 березня 2020 року № 159/4550/19 (провадження № 61-884св20)¹. Тобто судова практика йде таким шляхом, що вчинення домашнього насильства у формі електронних смс повідомлень є різновидом психологічного насильства.

Процесуальний механізм, передбачений главою 13 ЦПК України, загалом є достатнім для реагування на випадки домашнього кібернасильства. Проблема полягає не у відсутності процесуального інструментарію, а у відсутності визначення матеріально-правових підстав його застосування та співвідношення з іншими видами домашнього насильства, зокрема психологічним.

Розвиток цифрових технологій зумовив поширення нових способів здійснення насильницького впливу в сімейних та близьких відносинах. До них, наприклад, належать відстеження одним із партнерів геолокації іншого, несанкціонований доступ до облікових записів, систематичне поширення принизливих відомостей у соціальних мережах, розміщення інтимних матеріалів без згоди особи, а також цифровий контроль електронного листування та інших засобів комунікації.

Тому, постає питання, як кваліфікувати такі діяння, як кібернасильство чи як психологічне насильство, як вид домашнього насильства?

З огляду на розширений перелік проявів кібернасильства передбачений Директивою, підхід національної судової практики, за яким будь-які прояви насильства із застосуванням ІКТ розглядаються виключно як різновид психологічного насильства видається дещо звуженим. Окремі форми кібернасильства мають специфічні ознаки, які виходять за межі традиційного розуміння психологічного впливу на потерпілу особу. Так, відповідно до ст. 6 Директиви кіберпереслідування може полягати у неодноразовому або постійному спостереженні за особою за допомогою ІКТ без її згоди або без законного дозволу на це з метою відстеження або моніторингу пересування та діяльності цієї особи, якщо такі дії ймовірно завдають тяжкої шкоди цій особі. Особливістю таких дій є те, що вони можуть здійснюватися дистанційно, без безпосередньої комунікації з потерпілою особою, шляхом використання спеціальних цифрових технологій та інструментів моніторингу.

Зазначені прояви доцільно розглядати як особливу форму реалізації домашнього насильства із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас їх специфічний характер свідчить про необхідність нормативного визначення ознак кібернасильства та встановлення його співвідношення з видами домашнього насильства, передбаченими Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

¹ Постанова Верховного Суду України від 12 березня 2020 року у справі № 159/4550/19 (провадження № 61-884св20). Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88294458>

Главу 14 ЦПК України «Розгляд судом справ про розкриття інформації, що становить професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках» було запроваджено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках» від 22 лютого 2024 №3585-IX¹.

Прийняття зазначеного акту стало одним із етапів адаптації національного законодавства до права ЄС у сфері функціонування ринків капіталу. У зв'язку з цим даний нормативний акт позитивно оцінюється окремими дослідниками. Так, Є. О. Коваль зазначає: «Ми оцінюємо ці зміни як позитивний рух в сторону імплементації законодавства ЄС щодо повноважень національних регуляторів ринків капіталу, а також принципів IOSCO.»²

Зазначена категорія справ має певні схожості з такою категорією справ окремого провадження, як «Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб», що регулюється Главою 12 ЦПК України, водночас має свої специфічні відмінності.

Зокрема, слід розрізняти банківську таємницю та професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринків.

Поняття, перелік та інші питання пов'язані з банківською таємницею регулюються ст. ст. 60-62 Закону України «Про банки та банківську діяльність»³. Відповідно до ст. 60 даного акту банківська таємниця – інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та інша інформація визначена законом.

Професійна таємниця на ринках капіталу та організованих товарних ринків (далі – професійна таємниця) регулюється ст. ст. 134-137 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» та відповідно до ст. 134 є інформацією про діяльність та/або фінансовий стан клієнта, а також іншою передбаченою законом інформацією, що стала відомою: 1) професійному учаснику ринків капіталу та організованих товарних ринків у процесі обслуговування клієнта при провадженні професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках; 2) третім особам під час прова-

¹ Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках: Закон України від 22 лютого 2024 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3585-20#Text>

² Коваль Є. О. Імплементація актів ЄС у сфері ринків капіталу до Українського законодавства: міжнародно-правова основа та пріоритетні напрямки. *Серія ПРАВО*. Випуск 84: частина 4. С. 285. (С.282-286) DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.39>

³ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23 лютого 2006 року / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

дження ними діяльності, пов'язаної з ринками капіталу та організованими товарними ринками; 3) третім особам, які надають послуги чи виконують роботи відповідно до договорів, укладених з особами, зазначеними у пунктах 1 і 2 цієї частини; 4) Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі-НКЦПФР), Національному банку України, іншим органам державної влади відповідно до їх повноважень.

Спільним для професійної та банківської таємниці є те, що обидві містять дані про фінансовий стан клієнта. Водночас професійна таємниця специфічно стосується лише тих даних, що стали відомі особам, визначеним у ст. 134 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» у зв'язку зі здійсненням діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках або виконанням повноважень, передбачених законом.

Крім того, банківська таємниця та професійна мають різні цілі. Банківська таємниця має своєю метою у першу чергу захист інтересів клієнта та може бути розголошена у випадках встановлених законом, як правило для забезпечення публічного інтересу держави, наприклад у виконавчому провадженні, кримінальному провадженні. Своєю чергою правовий режим охорони професійної таємниці у першу чергу захищає права інвесторів та створює умови доброчесності ринку капіталів.

Щодо процесуальних особливостей розгляду зазначених категорій справ, то можна простежити певну аналогію в підходах законодавця при регулюванні процесуального порядку розгляду справ про розкриття таких видів інформації.

Так, підсудність обох категорій справ встановлюється за місцем знаходження особи у розпорядженні якої знаходиться така інформація (ст. 350⁹ ЦПК України) або за місцем знаходження банку інформації (ст. 347 ЦПК України).

У змісті заяв обох категорій справ, крім формально-визначених реквізитів, повинно бути обґрунтування необхідності та обставини, за яких вимагається розкрити інформацію (ст.ст. 348, 350¹⁰ ЦПК України).

Розгляд судом справ про розкриття обох видів інформації також має певні схожі ознаки. Так, строк розгляду заяв становить п'ять днів у закритому судовому засіданні, неявка в судове засідання без поважних причин заявника та (або) особи, щодо якої вимагається розкриття інформації не перешкоджає розгляду справи, якщо суд не визнав їхню участь обов'язковою, також, в обох випадках якщо під час розгляду справи буде встановлено, що заява ґрунтується на спорі, який розглядається в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (ст. ст. 349, 350¹¹ ЦПК України).

Рішення суду в обох категоріях справ підлягає негайному виконанню та може бути оскаржене у п'ятиденний строк до апеляційного суду в установ-

леному порядку, водночас оскарження рішення не зупиняє його виконання (ст. ст. 350, 350⁻¹² ЦПК України).

Аналіз наведених положень свідчить, що під час запровадження Глави 14 ЦПК України законодавець значною мірою використав процесуальну модель уже апробовану у справах про розкриття банківської таємниці. Це дозволяє розглядати зазначені категорії справ як близькі за своєю процесуальною природою, хоча предмет судового розгляду та матеріально-правові підстави розкриття відповідної інформації є різними.

6. Окреме провадження в умовах воєнного стану

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, кардинально змінила умови функціонування судової системи та внесла суттєві корективи у цивільне судочинство. В умовах воєнного стану суди зіткнулись із принципово новими викликами: необхідністю забезпечення безперервного відправлення правосуддя на тлі бойових дій, масового вимушеного переміщення населення, часткової окупації територій та руйнування інфраструктури. У цих обставинах інститут окремого провадження набув якісно нового значення – з відносно спеціалізованого механізму він перетворився на один із ключових інструментів захисту прав громадян.

Окреме провадження в цивільному судочинстві дозволяє розглядати справи, що мають особливий правовий статус: вони не містять класичного спору про суб'єктивне право між сторонами та потребують прискореного й спрощеного процесуального порядку. В умовах воєнного стану застосування цього виду провадження набуло критичного значення для вирішення широкого кола питань – від встановлення фактів народження і смерті на окупованих територіях до захисту майнових прав постраждалих, легалізації статусу внутрішньо переміщених осіб та підтвердження обставин, необхідних для реалізації права на компенсацію шкоди.

Однією з ключових особливостей необхідності розширення категорій справ, що можуть розглядатися в порядку окремого провадження, є пріоритетність вирішення справ осіб, котрі постраждали від наслідків збройної агресії, порівняно із загальним порядком цивільного судочинства. Внесення відповідних змін до Цивільного процесуального кодексу України дозволяє судовим органам прискорено розглядати такі справи, не знижуючи при цьому якості та обґрунтованості судових рішень. Актуалізація окремого провадження в умовах повномасштабної війни є надзвичайно важливою для забезпечення справедливого та ефективного судового захисту прав і законних інтересів громадян, а використання цього процесуального інструменту

сприяє відповідності судових рішень принципам справедливості та правової держави навіть за складних умов воєнного стану.

Особливо актуальними у цьому контексті є справи про встановлення факту народження та смерті особи на тимчасово окупованих територіях, а також встановлення факту вимушеного переселення з окупованих регіонів. Метою встановлення таких фактів є реалізація заявником суб'єктивного права на компенсацію завданої шкоди, зокрема на підставі норм Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 року, ратифікованої Україною 03 липня 1954 року. Ця Конвенція закріплює принцип захисту цивільних прав у воєнних умовах, включаючи право на ідентифікацію особи, збереження документів та реалізацію майнових прав постраждалих.

Суб'єктний склад таких справ має принципову особливість: у якості заінтересованої сторони може бути залучена іноземна держава – російська федерація. При цьому правило про застосування судового імунітету до іноземної держави, передбачене ч. 1 ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року, не порушується. Це пояснюється тим, що зазначена норма встановлює імунітет лише від пред'явлення позову та участі іноземної держави як сторони або третьої особи у позовному провадженні. У справах окремого провадження російська федерація залучається виключно як заінтересована особа – учасник процесу зі спеціальним статусом, який не є тотожним стороні спору у класичному його розумінні.

Підставою для подання громадянами України заяв про встановлення відповідного факту є тимчасова окупація частини території України Російською Федерацією. Як зазначено в абзаці 15 преамбули Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», дії Російської Федерації на зазначених територіях, а також на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя грубо порушують принципи та норми міжнародного права.

Практика застосування окремого провадження в умовах війни підтверджує його ефективність як процесуального механізму. Зокрема, Львівський апеляційний суд у справі № 463/1717/25 встановив факт, що має юридичне значення, щодо подій на тимчасово окупованій території України. Цей приклад демонструє, що інститут окремого провадження дозволяє швидко реагувати на специфічні правові ситуації, які виникають унаслідок воєнних дій, і гарантує захист прав громадян у надзвичайних обставинах.

Важливо зазначити, що окреме провадження вже стало не лише теоретичним інструментом, а реально діючим механізмом захисту прав у цивільному судочинстві України. Судові рішення в цій категорії справ демонструють, що суди активно використовують окреме провадження для встановлення фактів, які мають значення для реалізації прав осіб, постраждалих від наслідків збройної агресії. Зокрема, Личаківський районний суд м. Львова у справі

№ 463/1717/25 в порядку окремого провадження встановив факт народження особи на тимчасово окупованій території України, що мало визначальне значення для реалізації права заявника на отримання документів та доступ до соціальних прав. Такий підхід наочно свідчить про те, що окреме провадження дає змогу вирішувати проблеми, які в умовах бойових дій не можуть бути швидко врегульовані в стандартному позовному порядку.

Поширеною є також практика встановлення факту смерті військовослужбовця, коли загибель настала під час бойових дій на тимчасово окупованій або недоступній для цивільного доступу території. Розгляд таких справ у порядку окремого провадження дозволяє родичам загиблих оперативно оформити спадкові права, отримати соціальні виплати та реалізувати інші юридичні наслідки, пов'язані з фактом смерті. Судова практика також містить рішення щодо встановлення факту вимушеного переселення осіб, що надало можливість постраждалим легітимізувати свій правовий статус, отримати статус внутрішньо переміщеної особи та право на відповідну соціальну підтримку від держави.

Особливо значущим є застосування окремого провадження для вирішення питань, пов'язаних з компенсацією збитків, завданих майну внаслідок бойових дій. Цей механізм дає змогу встановити юридичний факт порушення майнового права – наприклад, знищення або пошкодження житла – та створює підстави для подальшого звернення за компенсацією через національні або міжнародні механізми відшкодування шкоди.

Важливо звернути увагу на міжнародно-правове підґрунтя окремого провадження в умовах війни. Конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» (Женевська конвенція IV, 1949 року), ратифікована Україною, закріплює принцип захисту цивільних прав у воєнних умовах, включно з правом на життя, здоров'я, майно та людську гідність. Саме на основі норм цієї Конвенції суди України посилаються при вирішенні питань встановлення юридичних фактів і захисту майнових прав громадян. Не менш важливою є Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, яка є обов'язковим міжнародним стандартом, що застосовується судами при тлумаченні національних норм щодо доступу до правосуддя, справедливого судового розгляду та права на ефективний захист.

У національній практиці сформувалася тенденція до комплексного підходу: в багатьох випадках юридичний факт, встановлений у порядку окремого провадження, стає підставою для подальшої реалізації цілої сукупності прав. Наприклад, встановлення факту знищення майна не лише фіксує відповідну обставину у правовому полі, а й відкриває шлях до звернення в рамках державних програм компенсації, страхових виплат чи міжнародних органів, що займаються захистом прав постраждалих від збройної агресії.

Слід зауважити, що в умовах воєнного стану доступ до стандартних судових процедур для значної частини населення суттєво обмежений. Саме

тому окреме провадження робить правосуддя доступним і операційно ефективним – передусім для внутрішньо переміщених осіб, біженців, членів сімей загиблих, осіб з інвалідністю та інших соціально вразливих категорій, які не можуть тривалий час очікувати розгляду своїх справ у загальному порядку. Прискорений розгляд справ в окремому провадженні є принципово важливим для тих, хто потребує невідкладного відновлення правового статусу з метою отримання документів, соціальної допомоги або реалізації спадкових прав.

Таким чином, практика застосування окремого провадження в умовах повномасштабної збройної агресії підтверджує його значення не лише як процесуального механізму, а як ефективного засобу правового захисту та відновлення справедливості. Завдяки цьому інституту суди здатні оперативно реагувати на реальні потреби населення, адаптуючи процесуальні норми до умов надзвичайного стану та дотримуючись при цьому міжнародних стандартів прав людини. Подальший розвиток і систематизація окремого провадження є нагальною потребою – особливо з огляду на необхідність формування надійної доказової бази для мільйонів громадян, які звертатимуться за відшкодуванням шкоди через національні та міжнародні компенсаційні механізми.

Висновки

У результаті проведеного наукового дослідження було встановлено, що окреме провадження цивільного процесу України не може бути прямо адаптоване до права ЄС через відсутність уніфікованого європейського законодавчого акту. Регулювання окремого провадження єдиним нормативним актом для держав ЄС не характерно, таке питання залишається на розсуд національного законодавства держав-членів. Тому, адаптація окремого провадження відбувається фрагментарно, більшим чином

Загальні положення окремого провадження не дістали значних змін, проте не можна стверджувати, що процес реформування їх не торкнувся, наприклад тлумачення категорії спору про факт та спору про право суди проводять з урахуванням практики ЄСПЛ.

Реформування окремого провадження відбувається більшим чином шляхом адаптації положень його категорій справ до права ЄС, у тому числі шляхом введення нових категорій справ, наприклад таких, як обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та її участі в азартних іграх, розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

Розвиток цивільного процесуального законодавства, що регулює окреме провадження відбувається не тільки під впливом адаптації законодавства

до права ЄС, а й під впливом внутрішніх подій, пов'язаних з запровадженням воєнного стану та необхідності забезпечення захисту права на судовий захист в умовах збройної агресії РФ. Такі категорії справ окремого провадження, як розгляд судом справ про усиновлення, встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення зазнали значних змін саме у зв'язку з необхідністю реформувати положення законодавства в таких справах до умов воєнного стану.

Досліджено особливості правового статусу суб'єктів процесуальних правовідносин у справах окремого провадження. Заявники та заінтересовані особи формують специфічний суб'єктний склад, що відрізняється від сторін позовного провадження відсутністю протилежних матеріально-правових інтересів. Це безпосередньо впливає на реалізацію принципів цивільного процесу – змагальності, диспозитивності та процесуальної рівності.

Класифікація справ окремого провадження має динамічний характер і потребує подальшого розвитку. Запровадження нових категорій справ є об'єктивно зумовленим процесом, пов'язаним із ускладненням суспільних відносин та необхідністю забезпечення ефективного судового підтвердження юридичних фактів в умовах цифровізації та інших сучасних змін.

Особливої уваги заслуговує функціонування окремого провадження в умовах воєнного стану. Доведено, що в таких умовах роль цього інституту суттєво зростає: саме через нього забезпечується можливість встановлення юридичних фактів, які не можуть бути підтверджені в адміністративному порядку. Це стосується насамперед фактів народження та смерті, втрати документів, визнання особи безвісно відсутньою або померлою, реєстрації актів цивільного стану на тимчасово окупованих територіях.

Суд у таких справах виконує не лише правозастосовну, а й правозахисну та гуманітарну функцію.

Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання окремого провадження шляхом: уточнення його процесуальних особливостей у ЦПК України; розширення переліку справ; удосконалення механізмів доказування з урахуванням воєнних реалій; запровадження дистанційних форм участі у судовому процесі; а також посилення взаємодії судів із органами державної реєстрації та нотаріату.

Анотація

Досліджено теоретичні та практичні проблеми адаптації окремого провадження як самостійного виду цивільного судочинства України до права ЄС. Проблематика трансформації цього інституту зумовлена фрагментарним характером реформування, що більшою мірою торкається категорій справ окремого провадження, ніж його загальних положень. Реформи

відбуваються непослідовно, відсутній систематизований підхід, що створює ситуацію, коли одночасно в інституті окремого провадження існують вже адаптовані положення до права ЄС та положення чи категорії справ, зміни яких ще не торкнулися.

Проаналізовано особливості правового статусу суб'єктів процесуальних правовідносин у справах окремого провадження та уточнено підходи до класифікації справ. Визначено основні положення реформування категорій справ окремого провадження з урахуванням відповідності до права ЄС.

Визначено тенденції розширення категорій справ та їх значення для забезпечення правової визначеності. Обґрунтовано роль окремого провадження в умовах воєнного стану та необхідність удосконалення його правового регулювання.

Ключові слова: цивільне судочинство; юридичні факти; непозовне провадження; заявник; заінтересована особа; правовий статус суб'єктів; класифікація справ; євроінтеграція; окреме провадження; доступ до правосуддя; воєнний стан; цивільне процесуальне право; судовий захист; домашнє насильство; обмежувальний припис, *acquis* ЄС, адаптація законодавства.

Keywords: *civil proceedings; legal facts; non-contentious proceedings; applicant; interested party; legal status of parties; classification of cases; european integration; separate proceedings; access to justice; martial law; civil procedural law; judicial protection; domestic violence; restraining order; EU acquis; adaptation of legislation.*